

A Nemzeti Színház XIX. századi szövegek könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban. A színházi szövegek könyv mint egyedi dokumentum katalogizálása*

BESSENYEI Ágnes

Az OSZK 2020. június 11-én hatályba lépett új Szervezeti és Működési Szabályzata alapján a korábbi Színház-történelmi Tár összevonás utáni megnevezése Színház-történelmi és Zeneműtár. A pályázati tanulmány ezt megelőzően, 2020 tavaszán készült, így a szerző értelem szerűen még a régi gyűjteménynevet használta.

Tíz éve dolgozom az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) egyik Különgyűjteményében, a Színház-történelmi Tárban. Olyan gyűjteményrészre ez a nemzeti könyvtárnak, amelynek legnagyobb részét, még a szakterületen járatos kutatók számára is meglepő módon, nem könyvek alkotják. A színház-tudománnyal foglalkozó szakkönyvek a Tár gyűjteményének csak egy kis hányadát teszik ki, a többi más, írott színház-történelmi dokumentum: szövegek könyvek, plakátok és kisnyomtatványok, képi dokumentumok, fényképek, jelmez- és díszlettervek. Ebből a sokszínű kavalkádból nekem a szövegek könyvtár katalogizálása jutott feladatul. Az elmúlt tíz évben szorgalmasan dolgoztam

azon, hogy a gyűjteménybe bekerülő színházi szövegek könyvtárak és hagyatékok a lehető leghamarabb szolgáltathatóak legyenek a Tár olvasói számára. 2019 januárjában az a megtiszteltetés ért, hogy nálam sokkal idősebb és tapasztaltabb kollégáim rám bízták a Nemzeti Színház szövegek könyvtárának katalogizálását. Könnyű és érdekes feladatnak ígérkezett: a már létező cédulakatalógus alapján kellett volna a szövegek könyvek adatait bemásolni az integrált könyvtári rendszerbe, és online elérhetővé tenni a kutatók számára. De hiába, ez nem sikerült úgy, ahogyan azt elképzeltük. A feladat érdekesnek bizonyult, ehhez kétség sem fér, – de hogy könnyű lett volna! Hogy

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség által alapított „Az év fiatal könyvtárosa” díjért 2020 tavaszán benyújtott pályamunka. A bíráló kuratórium döntése alapján Bessenyei Ágnes, az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történelmi és Zeneműtárának könyvtárosa pályázatával elnyerte a Kovács Máté Alapítvány által felajánlott különdíjat.

mennyire nem volt, az bizonyítja, hogy egy év alatt mindössze 284 darab szöveggönyvet sikerült katalogizálni. Hogy miért? Arra válaszul készítettem el ezt a tanulmányt. Röviden azért, mert a színházi szöveggönyv nem a klasszikus értelemben vett gönyv. Minden egyes példány egyedi, és nemcsak gönyvtári, hanem múzeumi értéket is képvisel. De ezt a kérdést lehetetlen röviden megválaszolni, hadd mutassam meg tehát a Nemzeti Színház XIX. századi szöveggönyveinek példáján keresztül, milyen kihívások elé állítja a gönyvtárost a színházi szöveggönyvek katalogizálása, és miért különösen nehéz, de tagadhatatlanul szép és érdekes feladat ez mind gönyvtörténeti, mind színháztörténeti szempontból.

A Nemzeti Színház szöveggönyvtára az Országos Széchényi Gönyvtárban

A Nemzeti Színház szöveggönyvtárának elhelyezése a nemzeti gönyvtárban – egy 1945-ben történt megállapodás alapján – fordulópontnak tekinthető az Országos Széchényi Gönyvtár történetében. Több más ok mellett ugyanis ez az esemény vezetett a gönyvtár Színháztörténeti Tárának megalapításához.

Természetesen a nemzeti gönyvtár ezt megelőzően is, egészen a kezdetektől fogva gyűjtött színházi szöveggönyveket, ezek azonban a második világháború végéig következetesen beleolvadtak a gyűjtemény más részeibe minden egyéb, színháztörténeti vonatkozású dokumentummal együtt.

Már az alapító *Széchényi Ferenc* gönyvtára is tartalmazott szöveggönyveket és úgynevezett argumentumokat, amelyek a mai műsorfüzetek XVIII. századi elődeinek tekinthetők. A késő felvilágosodás korában meginduló magyar nyelvű hivatásos színjátszás első, szárnybontogató darbjain kívül a gróf gyűjtötte a latin és magyar iskoladramákat is, melyeknek akkor már több évszázados hagyománya volt mind a katolikus, mind a protestáns kollégiumokban. Ezen kívül szép számmal akadtak a gyűjteményben német nyelvű, de magyar tematikájú vagy magyar szerzőtől származó színdarabok, sőt operalibrettók is. A gönyvtár gyűjteményébe továbbá bekerült minden, addig nyomtatásban megjelent magyar színmű, sőt kéziratok is, elsősorban külföldi színjátékok magyar fordításai, amelyeket különböző vándor színtársulatok adtak elő. A reformkorban és később is a nemzeti romantika művészeti hierarchiájában a színházat úgy tekintették, mint a legnagyobb hatású társadalmi fórumot, a nemzeti program egyik leghatékonyabb terjesztőjét. De mivel a színháztudomány,

a teatrológia még legalább egy fél évszázadig nem vált önálló diszciplínává, a gönyvtár gyűjteményében sem különítették el tematikus egységként a színházi dokumentumokat.

A nemzeti gönyvtár sokáig nem tekintette elsődleges feladatának a színháztörténeti anyag külön gyűjtését. Ha színháztörténeti dokumentum került a gönyvtárba, azt egyszerűen mint hungaricumot tartották számon, vagy pedig, elsősorban a kéziratok esetében, irodalomtörténeti anyagnak tekintették. A XIX. század nyolcvanas éveitől azonban lassan megváltozott a színháztörténethez mint tudományterülethez való hozzáállás. Ennek egyik oka volt, hogy a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából felvetődött az igény egy magyar színháztörténeti gyűjtemény létrehozására, ez azonban akkor még nem valósult meg. Másik oka, hogy a nemzeti gönyvtár munkatársai közé olyan neves irodalomtörténészek kerültek, mint *id. Szinnyei József* és *Vértesy Jenő*, akik munkásságukkal felkeltették a közönség érdeklődését a színháztörténet iránt.

Ekkor kezdte a nemzeti gönyvtár tudatosan gyűjteni a színháztörténeti dokumentumokat, ám ez az első időkben a szöveggönyvekre korlátozódott. 1904-től a Kézirattár egy drámatörténeti szempontú szöveggönyvgyűjtemény összeállításába kezdett, amely a tervek szerint tartalmazta volna minden, Magyarországon előadott, de nyomtatásban meg nem jelent színdarab sűgópéldányát. Ez az elv szerencsére nem érvényesült mereven, így több olyan sűgópéldány is bekerült a gyűjteménybe, melyek ugyan megjelentek nyomtatásban is, az általuk tartalmazott bejegyzések azonban a vidéki magyar színjátszás értékes dokumentumaivá teszik őket. A szöveggönyvek mellett hamarosan bekerültek a gönyvtár gyűjteményébe a színháztörténeti értékük miatt megvásárolt levelezések, emlékiratok, sőt fényképek is, ezek azonban továbbra is szétszórva, a Kézirattárban vagy más gyűjteményrészekben voltak megtalálhatók, esetleg rendezetlenül vártak a sorsukra a raktárak mélyén.

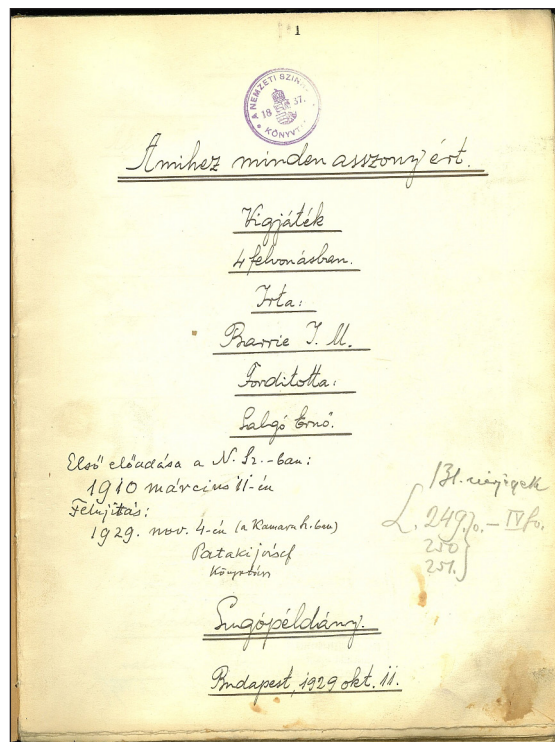
Az 1920-as években ismét felvetődött egy önálló színháztörténeti gyűjtemény létrehozásának a terve a nemzeti gönyvtáron belül. Széchényi Ferenc eredeti elgondolása szerint a gönyvtárban tárolt dokumentumokat két nagy csoportra osztották, úgymint kéziratok és nyomtatványok, ez azonban többé nem felelt meg a korszerű gönyvtártudomány alapelveinek. Már a XIX. század végén különvált először a levéltár, azután a hírlaptár, és végül 1929-ben sor került a nemzeti gönyvtár zenei osztályának felállítására, amely napjainkban Zeneműtár néven folytatja

a tevékenységét. Itt helyezték el a nyomtatott, és az addig a Kézirattárban őrzött kéziratos kottaanyagot, valamint a zeneszerzők és zenészek magánlevelezését, és más személyes iratait. Ennek mintájára szereték volna létrehozni a színházi osztályt is, ez azonban bonyolultabb feladatnak bizonyult. Egyrészt, mert a színháztörténeti anyag szorosan összefonódott az irodalmi gyűjteményekkel, másrészt pedig a könyvtár akkori szakrendszere más-más szakokba sorolta be a színháztörténettel kapcsolatos dokumentumokat. Ha nem akarták megbontani a már létrehozott, és a kor könyvtári színvonalának tökéletesen megfelelő gyűjtemények egységét, a színlapokon, a Kézirattár által gyűjtött sűgőpéldányokon és az almanachokon kívül mást nem tudtak volna leválasztani a gyűjteményből, így a színháztörténeti osztály létrehozása továbbra is csak terv maradt.

A terv megvalósulásához végül külső események járultak hozzá: egyrészt a színházak államosítása 1949-ben, amikor hirtelen hatalmas tömegű színházi dokumentum került a könyvtár birtokába. A színházak addigi irat- és képanyaga, ami már nem szolgálta a mindennapi működés céljait, ettől fogva muzeális értékűnek minősült, amelyet közgyűjteményben kellett elhelyezni. Gyűjtőkörénél fogva az Országos Széchényi Könyvtár volt hivatott megőrizni ezt az óriási mennyiségű hungaricum anyagot. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes színházak által képviselt történeti egységet nem szabad megbontani, így a beérkezett dokumentumok többé nem olvaszthatók be a könyvtár törzanyagába, vagy már meglévő Különgyűjteményeibe.

A másik, hasonló fontosságú esemény volt a Nemzeti Színház teljes iratanyagának az Országos Széchényi Könyvtárba való áthelyezése. A Nemzeti Színház könyvtára és múzeuma a második világháború végéig az úgynevezett EMKE épületben volt elhelyezve, ez azonban Budapest ostroma során olyan súlyosan megrongálódott, hogy a színház vezetősége nem tartotta biztonságosnak továbbra is itt tárolni a gyűjteményt. 1945-ben a Nemzeti Színház és a nemzeti könyvtár megállapodott egymással, és a következő év első hónapjaiban megkezdődött a gyűjtemény átköltöztetése a könyvtárba. A folyamatot *Hajdú Algernon László*, a Nemzeti Színház volt titkára, és *Pataki József*, egykori színészből lett múzeumi őr és könyvtáros felügyelték. Pataki munkásságának könyvtári szempontból különösen értékes bizonyítékai azok a kéziratos bejegyzések, melyekben a színdarabok bemutatóadatait, első előadásuk helyét és időpontját jelezte precíz pontossággal. A XX. század első

feléből származó szövegkönyvek beazonosítását és katalogizálását a mai napig nagyban megkönnyítik az ő bejegyzései (1. kép).

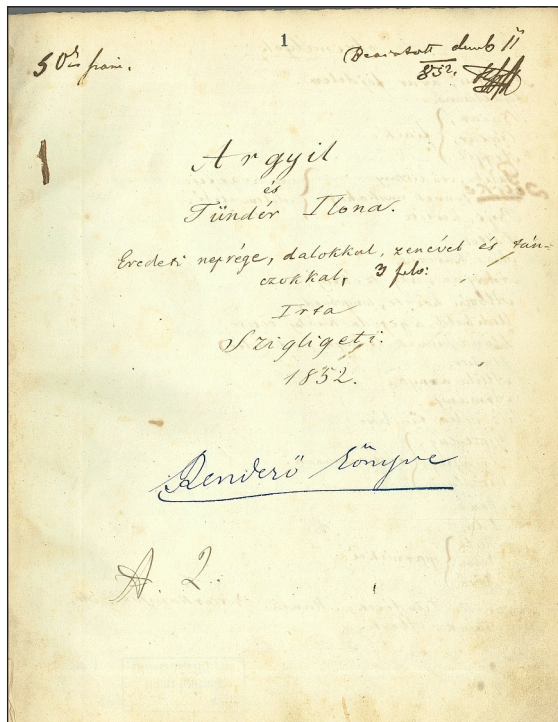
1. kép

James M. Barrie: Amihez minden asszony ért (SZT N.Sz.A. 188/1). A címlapon Pataki József, a Nemzeti Színház könyvtárosa által megadott pontos előadásadatok.

Az anyag először hely híján a Hírlaptár folyosóján, ládába csomagolva került elhelyezésre, és tartalmazta a Nemzeti Színház teljes iratanyagát, kivéve az irattár egy részét, amely a világháború előtt már az Országos Levéltárba került. Így került sor a nemzeti könyvtár színház-történeti osztályának megalapítására, ahová aztán áthelyezték a könyvtár más részeiből is azokat a színháztörténeti dokumentumokat, amelyek a gyűjtemény megcsonkítása nélkül kiemelhetőek voltak az addigi helyükről.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtára, amely a teljes iratanyaggal együtt került át a nemzeti könyvtárba, elvileg rendező-, sűgő-, ügyelő- és olvasópéldányokat tartalmaz a színház elődjének, a Pesti Magyar Színháznak 1837-es megnyitásától kezdve az 1952/53-as évadig. Gyakorlatilag azonban sok olyan szövegkönyv is található a gyűjteményben, amelyeket vidéki és vándor színtársulatok használtak a XIX. század

elején, és amelyeket később a tulajdonosaik magukkal vittek az újonnan megnyitott Nemzeti Színházba is. Ezek között rengeteg az autográf szöveg, amelyeket maga a darab szerzője vagy fordítója vetett papírra, például *Katona József Aubigny Clementia* című vitézi darabja (lásd. 8. és 9. kép), vagy *Szigligeti Ede Argyil és Tündér Ilona* című népregéjének szöveggönyve, amelyet nemcsak Szigligeti maga írt le, de a rendezői bejegyzések egy része is az ő kezétől származik (2. kép).

2. kép

Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88). A szöveggönyv és a rendezői bejegyzések a szerző, Szigligeti Ede kézírásával.

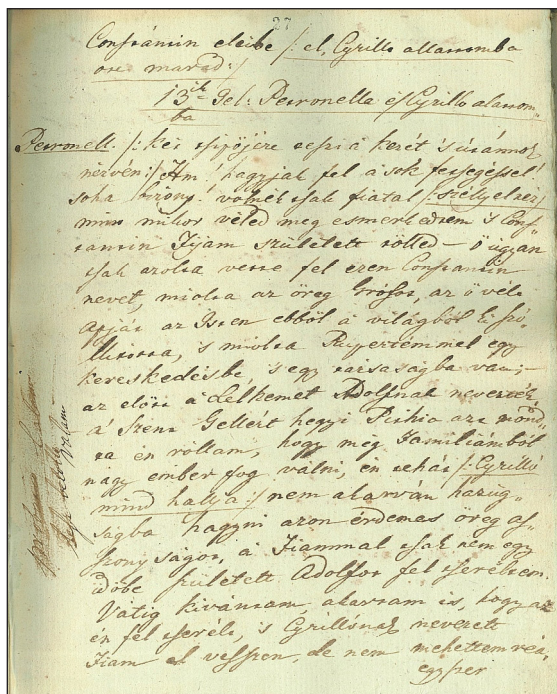
Számtalan, rendezői, sűgői, ügyelői, cenzori és más, ismeretlen eredetű bejegyzésekkel teli szöveggönyv található a Nemzeti Színház anyagában. A szöveggönyvtár összesen 3171 művet tartalmaz, a legutolsó, 1965-ös állományrevízió megállapítása szerint 5729 példányban, amelyek külön egységet képeznek a könyvtár raktári rendjében. Mint már említettem, a színháztörténeti osztály, jelenleg Színháztörténeti Tár megalapításakor azt a szempontot tartották a legfontosabbnak, hogy az újonnan a könyvtárba került, teljes színházi iratanyagok egységét a lehetőségek szerint a legkevésbé bontsák meg. Ez az elv érvényesült a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának

elhelyezésében és katalogizálásában is, amely azonban – hogy a rekatalogizálás kihívásait teljesen megérthessük – hosszabb kifejtést igényel.

A szöveggönyvtár katalogizálása a múltban

A Nemzeti Színház szöveggönyvtárát először a színház irattárában és múzeumában katalogizálták, az ott alkalmazott rendszer azonban jelentősen eltért a könyvtári katalogizálás megszokott formáitól. A színház első titkára vagy könyvtárosa, akire a szöveggönyvtár gondozását rábízták, és akinek a kieléte ma már kideríthetetlen, cím szerinti betűrendbe állította a szöveggönyveket, azután a legkorábbtól fogva megszámozták őket, és a későbbiekben ehhez csatolta az újonnan beérkező példányokat. Az elv az volt, hogy ezzel a módszerrel egy betű egységén belül a színdarabok a bemutató előadásuk időrendi sorrendjében lesznek megtalálhatóak a legrégebbitől haladva a legújabb felé.

Az elképzelés észszerű volt, a megvalósítás azonban, a Nemzeti Színház hányatott történelme miatt, nem sikerülhetett teljesen. Különösen a XIX. század első feléből származó szöveggönyvek esetében volt nehéz érvényesíteni ezt a múzeumi típusú raktározási rendet. A színház társulatához újonnan csatlakozó színművészek magukkal hozták a vándorlásuk éveiben használt szöveggönyveket, mások adományokkal kívánták gyarapítani az új Nemzeti Színház könyvtárát, sok drámaíró pedig egyenesen a színház vezetőségének küldte el bírálatra a darabjait, amelyeket a legtöbb esetben visszautasítottak, a szöveggönyveket azonban megtartották. Ezek a szöveggönyvek is mind folyószámozással kerültek be a raktárba, akkor is, ha soha sehol nem adták elő őket, vagy ha még a Nemzeti Színház megalapítása előtt, valamelyik vándor színtársulat állította őket színpadra. Jó példa az utóbbi esetre *Tóth Lajos Alpesi kőszirten épült rablólvár* című drámája, amelynek egyetlen, csonka példánya található a szöveggönyvtárban. A benne látható, „*Pest Vármegye tulajdona*” feliratú pecsét, a kelléklista és a sűgői bejegyzések mind arra utalnak, hogy a darabot a XIX. század elején legalábbis tervezték színpadra állítani, minden valószínűség szerint valamelyik vándor színtársulat által. Hogy végül bemutatták-e, és ha igen, mikor, arra vonatkozó adatot ma már sajnos nem lehet föllelni. A bejegyzésekből azonban arra következtethetünk, hogy a szöveggönyv hajdani tulajdonosa színpadra szerette volna vinni a darabot, és ebbéli reményeinek a lapszélre firkantott „*probatio calami lesz belölle valami*” felkiáltással adott hangot (3. kép).

3. kép

Tóth Lajos: *Alpesi köszirten épült rablóvár*
(SZT N.Sz.A. 28). A lapszálen ismeretlen személy
bejegyzése: „probatio calami lesz belölle valami”.

Egy biztos: a drámát soha nem állították színpadra a Nemzeti Színházban, a szövegkönyvtárba azonban ugyanúgy került be, mint azok a darabok, amelyeket bemutatott a színház. A folyószámozásos raktári rend tehát logikus lépés volt, de a gyűjtemény összetettsége miatt a gyakorlatban megvalósíthatatlan.

Mégis, a Nemzeti Színház könyvtárosai következetesen ezt a múzeumi raktározási rendet használták egészen a második világháború végéig, amikor a szövegkönyvtár az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került. A XIX. század második felétől szerencsére a Nemzeti Színház helyzete is egyre inkább stabilizálódott, ennek köszönhetően a szövegkönyvtár rendezése is egységesebbé vált, azonban a hagyatékok, adományok és bírálatra beküldött színművek folyamatos beérkezése miatt az időrendi elv még ekkor sem érvényesülhetett tökéletesen. Ennek ellenére a múzeumi raktározási rend jól működött, és a szövegkönyvtár összefüggő egységként érkezett a nemzeti könyvtárba.

Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai számára egyértelmű volt, hogy a nemzeti színházi szövegkönyvtár egységét megbontani nem szabad. Bár az eredeti katalogizálás elvei nem érvényesül-

tek következetesen, mégis nagy segítséget nyújtott a kutatóknak abban, hogy folyamatában tanulmányozhassák a színház történetét, és könnyen összehasonlíthassák egymással az egyes színdarabok újabb és újabb feldolgozásait. Emiatt a szövegkönyvtárat átvevő, majd később feldolgozó könyvtárosok úgy döntöttek, hogy megtartják a szövegkönyvek eredeti, múzeumi jelzeteit, és a Nemzeti Színház szövegkönyvtárát külön egységként fogják kezelni a nemzeti könyvtár raktárán belül.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtárán kívül még egy, hasonlóan kivételes egység található a Színház történeti Tárbán, ez pedig a Vígszínház szövegkönyvtára. A Vígszínház teljes iratanyaga 1949-ben, a színházak államosítása idején került a nemzeti könyvtárba, és a színház működésének 1896-tól 1949-ig terjedő időszakát öleli fel, kiegészítve a Pesti Színházból és a Royal Színházból származó anyagokkal, abból az időből, amikor ez a két színház a Vígszínház kamaraszínházaként működött. Ez a szövegkönyvtár terjedelmében sokkal kisebb a Nemzeti Színházénál, összesen 720 műnek 1552 példányát tartalmazza, összetétele és értéke azonban megközelíti a Nemzeti Színházét. A szövegkönyvek nagy része a Vígszínház esetében is autográf szöveg, vagy a benne található kéziratos bejegyzések miatt fontos rendező-, sugó-, ügyelő- vagy olvasópéldány, de találhatóak közöttük úgynevezett „könyvtári” példányok is a színház működésének első éveiből. Ezeket a teljesen érintetlen példányokat azzal a szándékkal őrizték meg, hogy később egy általános színházi könyvtárat állítsanak össze belőlük, a gyűjtésük azonban az idő előrehaladtával félbemaradt. Színház tudományi szempontból természetesen a bejegyzésekkel ellátott szövegkönyvek az értékesebbek, és ezeknek a gyűjtése szerencsére a színház fennállása alatt folyamatos volt. A Vígszínház szövegkönyvtárát tehát, hasonló adottságai miatt, hasonló tisztelettel is kezelték a nemzeti könyvtár könyvtárosai, és ennek az egységet sem bontották meg, hanem önálló egységként helyezték el a raktárban.

Emellett azonban a szövegkönyveket kereshetővé is kellett tenni a nemzeti könyvtár katalógusában, és itt már nem érvényesülhetett a régi múzeumi raktározási rend. Aszerint a szövegkönyvek csak cím, azon belül pedig egy körülbelüli évszám szerint voltak kereshetők, ez azonban semmiféleképpen nem felelt meg a modern könyvtári katalogizálás elveinek. Az újonnan létrejött színház történeti osztály könyvtárosai tehát egy teljesen új, szerző és cím szerinti cédulakatalógus létrehozását tűzték ki céljukul. Ennek alapjául az

akkori, az 1950-es és '60-as években kiadott könyvtári katalogizálási szabványok szolgálták, amelyek azonban értelemszerűen nyomtatott könyvek vagy könyvsorozatok leírására készültek, így nem tudták teljes egészében lefedni a kéziratos szöveggönyvek katalogizálásának követelményeit. Ezeket a szabványokat a könyvtárosok egészítették ki a szöveggönyvek legfontosabb adataival: a színdarab bemutató előadásának vagy felújításának helye és időpontja, a rendező neve, amennyiben ismert, és a szöveggönyv által tartalmazott legfontosabb bejegyzések.

Ma már nehéz elképzelni, milyen hatalmas munkát jelentett a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának katalogizálása a színháztörténeti osztály első munkatársainak. Szabvány hiányában katalóguscédula mintákat készítettek, amelyekre felírták a megadni kívánt adatsortokat, majd ezek kézzől kézre jártak, és minden könyvtáros újabb adatokkal egészítette ki őket a saját tapasztalatai alapján. Ez a gyakorlat a teljes szöveggönyvtár katalogizálása után is folytatódott, a Színháztörténeti Tárban a mai napig található ehhez hasonló mintacédulák a '70-es évekből, amelyeket egészen a cédulakatalógus lezárásáig, tehát a '90-es évekig őriztek, ha nem is használták már őket. E miatt a gyakorlat miatt lehetséges, hogy a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának könyvtári katalógusa sem egységes, hiszen a katalogizálás megkezdésekor meghatározott elképzeléseket folyamatosan felülírta a tapasztalat. Ezen kívül a korszakban a könyvtárosok rendelkezésére álló forrásanyag is lényegesen kevesebb volt, mint ma. Fő forrásukat a színháztörténeti osztályon frissen elhelyezett színlapok és színházi zsebkönyvek jelentették, ezek alapján kellett azonosítaniuk a szöveggönyvekhez tartozó bemutatóadatokat, ugyanakkor a színlap- és a zsebkönyv gyűjteményt a szöveggönyvtárral párhuzamosan katalogizálták, így előfordult, hogy a szükséges adatot egy még feldolgozatlan anyagrészben kellett volna megkeresniük. A felhasználható színházi szakirodalom is lényegesen kevesebb volt, mint ma, hiszen ezt részben az ő munkásságuk alapján állították össze a katalógus elkészülte után a könyvtárban dolgozó kutatók.

Míndezen nehézségek ellenére a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának a katalógusa az 1960-as évek végére elkészült. Ezzel a régi múzeumi raktározási rend szerint összeállított raktári egység végleg lezárult, és az ezek után esetlegesen beérkező, újabb nemzeti színházi szöveggönyveket már nem folyószámozással csatolták hozzá, hanem a színháztörténeti osztály magyar nyelvű szöveggönyvkatalógusába

osztották be őket. A Nemzeti Színház szöveggönyveinek cédulakatalógusa ettől fogva egészen 2019-ig változatlan formában állt a kutatók rendelkezésére a Színháztörténeti Tár folyosóján.

A szöveggönyvtár rekatalogizálása

A Színháztörténeti Tár munkatársai 2019 januárjában döntöttek arról, hogy a Nemzeti Színház szöveggönyvtárának katalógusát elérhetővé teszik az Országos Széchényi Könyvtár központi online katalógusában is.

Amikor a nemzeti könyvtár bevezette az Amicus integrált könyvtári rendszert, a Tár könyvtárosai elkészítettek maguknak egy saját, kifejezetten színházi szöveggönyvekre specializált katalogizálási szabványt. Ez a szabvány az *MSZ 3424/1-78 – Bibliográfiai leírás. Könyvek, a KSZ/4.1 – Hunmarc. A bibliográfiai rekordok adatsere formátuma*, valamint a Tár többi saját, például a fényképek és a grafikai dokumentumok leírására szolgáló szabványán alapul. Bár ez a szabvány alaposabban és részletesebben szabályozza a szöveggönyvek leírását, mint a hajdani mintacédulák, mégis rugalmasan alkalmazható, és ha a tapasztalat úgy kívánja, szükség szerint meg is változtatható.

A rendszerváltás után, hasonlóan az 1949-es államosításhoz, ismét hatalmas mennyiségű színházi dokumentum érkezett a nemzeti könyvtárba, és bár ezek esetében a színházban használt raktározási rendet már nem tartották meg, mégis igyekeztek, hogy a szöveggönyvtárak a maguk egységében kerüljenek a raktárba és a katalógusba egyaránt. Jelenleg a Színháztörténeti Tárból beérkező szöveggönyveket magyar nyelvű (MM jelzet) és idegen nyelvű (IM jelzet) katalógusokba osztjuk, folyószámozással, így az egy színházból beérkező szöveggönyvtárak egyben maradhatnak, a származási helyük pedig azonosítható mind a gyarapítási napló, mind a katalógus alapján. Így katalogizáltuk például az Állami Bábszínház szöveggönyvtárát, és a József Attila Színházból több hullámban beérkező szöveggönyveket.

A Nemzeti Színház szöveggönyvtárának katalogizálása ezeknél sokkal egyszerűbb feladatnak ígérkezett, hiszen ott van a már jól bevált cédulakatalógus. Nekünk csak annyi a dolgunk, gondoltuk, hogy a cédulakon szereplő adatokat bemásoljuk az integrált könyvtári rendszer katalogizáló moduljába, az esetlegesen hiányzó információkat pedig könnyedén ki lehet deríteni az azóta már teljesen feldolgozott színlap- és zsebkönyv-gyűjteményből, vagy pedig a számtalan

színháztörténeti szakkönyv egyikéből, amelyek az eltelt ötven évben napvilágot láttak. Ez az elképzelés azonban abban a pillanatban szertefoszlott, amint a legelső, N.Sz.A. 1 jelzetű szöveggönyvet (*Soos Márton: A' meg-szomorított ártatlanság*) megpróbáltuk a Színháztörténeti Tár szabványa alapján, de csak a katalóguscédula kézbevitelével katalogizálni. Pedig ez könyvtári szempontból nézve a legegyszerűbb példányok közül való: nyomtatásban jelent meg, pontos kiadásmegjelöléssel, és nem tartalmaz színháztörténeti értékű bejegyzéseket. A feladat nehézsége nem a szöveggönyv tulajdonságaiból adódott, hanem a cédulakatalógus és az online katalógus közötti különbségekből. Az online katalógustétel több, részletesebb adat bevitelét igényli, mint egy katalóguscédula, és ezen kívül is szembe kellett néznünk azzal, az ötven év alatt feledésbe merült ténnyel, hogy az elődeinknek milyen kevés idő és forrásanyag állt rendelkezésükre, hogy elvégezzék ezt a hatalmas munkát. Tudomásul kellett vennünk, hogy emiatt, és a katalogizálás eltérő elvei miatt, amelyekre a későbbiekben még kitérek, a katalóguscédulák egy része hibás adatokat tartalmaz.

Ahhoz, hogy ezeket kijavíthassuk, autopsziával, tehát minden egyes példányt kézbe véve kell rekatalogizálnunk a szöveggönyvtárat. Ez nemcsak váratlan többletmunkát jelent, hanem meglepően nagy fizikai megterhelést is a példányok kora és a rajtuk több mint ötven év alatt lerakódott szennyeződések miatt, nem is beszélve arról a gyakorlatról, hogy egyes színházi szakemberek, főleg rendezők, fémkapcsokkal vagy gombostűkkel rögzítették a jegyzeteiket a szöveggönyvekben, amik az idők folyamán megrozsdásodtak, és megrongálták a papírt, sőt, alkalmanként az óvatlan könyvtárosok ujjait is. A rekatalogizálás tehát nemcsak a Színháztörténeti Tár munkatársainak, de a nemzeti könyvtár restaurátorainak is komoly kihívást jelent.

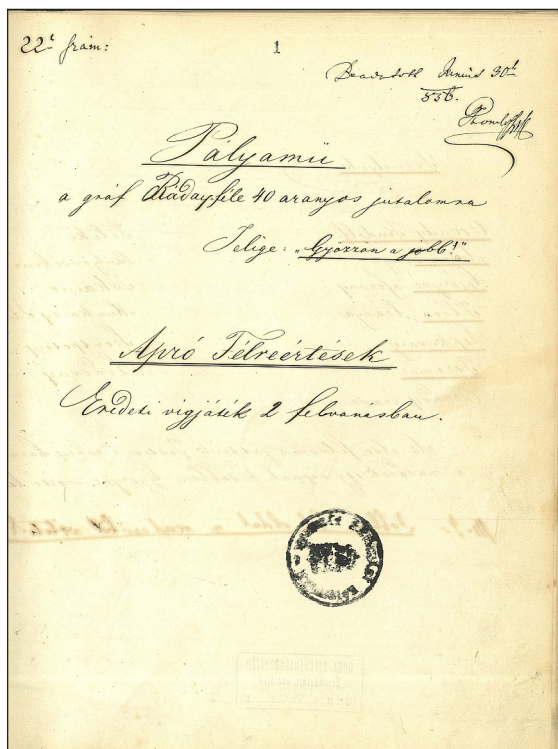
Hogy miben áll ez a kihívás, az azonnal nyilvánvalóvá válik, ha összehasonlítjuk a régi katalóguscédulát az integrált könyvtári rendszerbe bekerülő rekorddal. Nézzük végig az adatszoportokat, és vizsgáljuk meg, miből adódnak a különbségek a kettő között. Eközben azt is megfigyelhetjük, miben különbözik a színházi szöveggönyv a nyomtatott könyvtől, és miért igényel könyvtári szempontból is más, különleges kezelést. A katalógustétel legfontosabb adatszoportja, a könyvtári leírás alapja bármely korszakban és bármely szabvány szerint a cím és a szerzőségi közlés. A cédulakatalógusban a szöveggönyvek szerző és cím szerint voltak kereshetőek, és az integrált könyvtári

rendszer rekordjaiban is ezeket az adatokat adjuk meg először. Általában a dokumentum címlapján első helyen feltüntetett szerzőt szerepeltetjük főtételeként, vagyis a katalóguscédulán ez a név kerül az első helyre, az Amicus katalogizáló moduljában pedig a 100-as mezőbe. Minden más további szerzőt és közreműködőt melléktételeként veszünk föl a katalógusrekordba. A közreműködőket természetesen a katalóguscédulán is jelölték, és neves színházi személyek, például egyes rendezők esetében ennek alapján is kereshetővé tették az adott dokumentumot, – de az a katalogizálást végző könyvtáros döntésére volt bízva, kinek a színházi munkásságát tartja érdemesnek arra, hogy bekerüljön a cédulakatalógusba. És persze az is megtörténhet, nemcsak színházi szöveggönyvek, de más dokumentumok esetében is, hogy a szerző ismeretlen, és a kilétét nem lehet kideríteni. Színházi körökben ez kifejezetten gyakori, hiszen a drámapályázatokra a kezdetektől fogva jelíggel kéri a színdarabokat, és sok amatőr szerző is álnéven küldi meg darabját a színházaknak. Ezekben az esetekben a cím lép elő főtétele, de mellette jelöljük a szerző által megadott álnevet vagy jelíggét is. Jó példa erre *Czanyuga József Apró félreértések* című vígjátéka, amelyet a címlap tanúsága szerint a *gróf Ráday*-féle, 40 arany jutalomra meghirdetett drámapályázatra küldött be a szerző; „*Győzzön a jobb!*” jelíggel (4. kép).

A színdarab elnyerte a pályázat bírálóinak tetszését, és 1856. augusztus 28-án bemutatták a Nemzeti Színházban, természetesen a szerző saját neve alatt. Így ugyan a szöveggönyv alapján ismeretlen volt a szerző, külső forrásból azonban kideríthető a kiléte, tehát végül mégsem a cím, hanem a szerző neve került a főtételebe. Ugyanígy járunk el abban az esetben, ha más közreműködő, például a fordító az ismeretlen. Amennyiben kideríthető a személye, felvesszük melléktételeként, de ha nem, csak az álnevet jelöljük a szerzőségi közlésben.

Ahogy már említettem, több szerző által írott művek esetén annak a szerzőnek a neve kerül a főtételebe, aki tipográfiaiilag az első a szöveggönyv címlapján, vagyis a neve a felsorolt szerzők között az első helyen áll. Ez alól kivételek azok a színpadi művek, amelyekben a zene előtérbe kerül a szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtételebe akkor is, ha tipográfiaiilag nem az ő neve minősülne annak.

Miért ilyen fontos a tipográfia? Azért, mert a cím, és vele a szerzőségi közlést, amely a katalógustétel második adatszoportja, úgy kell fölvenni a rekordba,

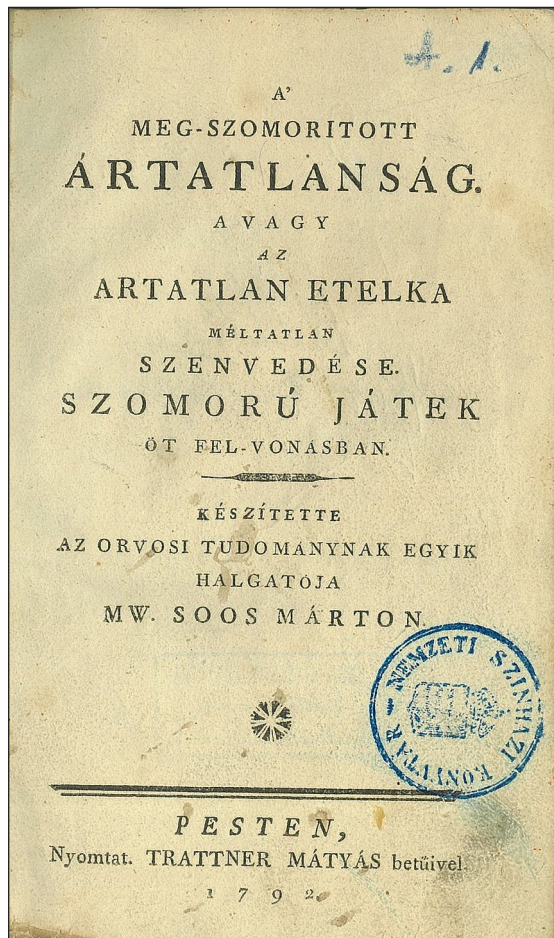

4. kép

Czanyuga József: *Apró félreértések*
 (SZT N.Sz.A. 90). A címlapon a szerző neve helyett
 a pályázaton használt jelige, „Győzzön a jobb!”)

hogy híven tükrözze a szövegeknyv címlapját. Az Amicusban ez a 245-ös mező, itt található a színdarab címe, az alcíme, valamint a szerző és más közreműködők nevei, akiket a címlap feltüntet. Ezt mind híven, korabeli helyesírással és központozással viszszük be a rekordba. Ha a régies cím túlságosan eltér a modern, napjainkban is használt címváltozattól, ez utóbbit megint csak melléktételként vesszük föl. Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy ha a kutató rákeres a katalógusban a címre, egyaránt megtalálja a szövegeknyv régi és új változatait, és már a címlapról tükrözött szerzőségi közlés alapján eldöntheti, melyik korszakból származó szövegeknyvre van szüksége. Itt szembesültünk viszont azzal a problémával, hogy a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa a betűrendet is másképpen értelmezte még, mint mi, modern utódok. Ma már nem tudjuk kideríteni, miért döntött úgy nemzeti színházi elődünk, hogy egyes darabokat nem a címük, hanem a párhuzamos címük kezdőbetűje alapján fog besorolni a katalógusba. Így történt a már említett *A' meg-szomorított ártatlanság* esetében is, amely a párhuzamos címe, *Az ártatlan Etelka*

méltatlan szenvedése szerint került az A, és nem az M betű alá (5. kép).

5. kép

Soós Márton: *A' meg-szomorított ártatlanság*
 (SZT N.Sz.A. 1). A címlapra kézzel bejegyzett múzeumi
 raktározási jelzet szerint a példány a páhuzamos
 cím alapján az A betű alá került a katalógusban.

Ezen kívül a XIX. század első felében a nemesi címeket és rangokat kezelték úgy, mint manapság a névelőket, tehát katalogizáláskor lehagyták őket a cím elejéről. Így kerülhetett a *Groff Adermal* című szövegeknyv az A betű alá (lásd 12. kép), de szerencsére az integrált könyvtári rendszer szabadszavas keresője képes megtalálni függetlenül attól, melyik kezdőbetűvel adjuk meg a címet.

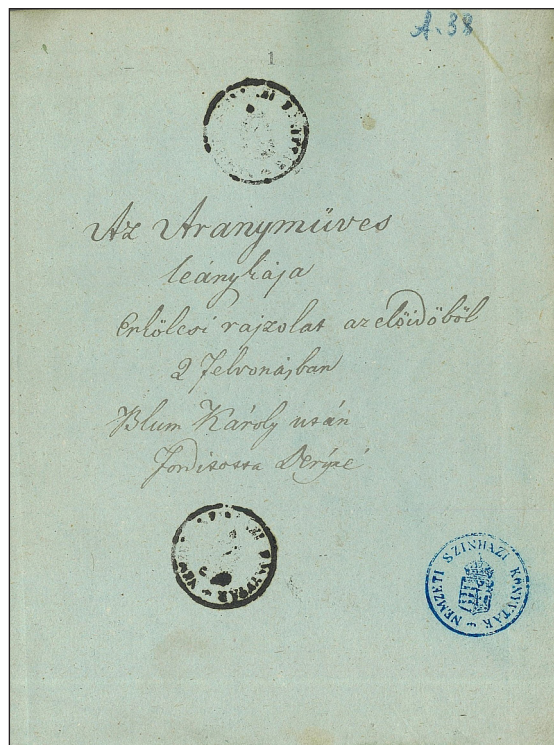
A cím utáni almezőben következik a párhuzamos cím, azaz a színdarab minden „vagy” és „avagy” kötőszóval feltüntetett címe. A XIX. század elején népszerű volt ez a címadási szokás, az eddig példaképpen felsorolt színdarabok nagy részének is van párhuzamos

címe. Különösen akkor alkalmazták, amikor a darab címe tulajdonnév volt, így a párhuzamos cím volt hivatott utalni a színdarab tartalmára. Ilyen például *Franz Kratter* osztrák író *Atilla* című „nemzeti vitézi játéka”, amely a párhuzamos címben jelzi, hogy a mű „*A' Hunnosok rettenthetetlen királyáról*” szól (lásd 13. kép).

Manapság ezt alcímnak nevezzük, ám a színházi szövegkönyvek katalogizálási szabványa szerint az alcím nem ez. Az alcím a cím és szerzőségi közlés következő almezőjében található, és a szövegkönyv címlapján feltüntetett műfaji megjelölést, a felvonások számát és más, a darab tulajdonságaira utaló megjegyzéseket tartalmaz. Ennek alapján vesszük föl a tárgyszavak közé a színdarab műfaját, például dráma, vígjáték vagy opera. Ez az adatmegjelölés, amelyben a kortárs szerzők a szellemességüket, a XIX. századi alkotók pedig a nyelvújítás iránti elkötelezettségüket fitogtatták. Az már a könyvtáros dolga, hogy kitalálja, milyen modern, tárgyszóként is kereshető műfajnak felel meg az „*érzékeny játék*” vagy a „*játékszini hős rajzolat*”. Áthidaló megoldásként beiktattuk a műfajok közé a „*színdarab*” tárgyszót, hogy ha ilyen vagy ezeknél is különlegesebb műfajmegjelölésre bukkanunk, azokat is a lehető legegyszerűbben vehessük föl a katalógusba. Jó példa erre *Karl Blum* műve, *Az aranyműves leánykája*, amely alcíme szerint „*erkölcsi rajzolat az előidőből 2 felvonásban*”, de a katalógusban egyszerűsítve, színdarabként szerepel (6. kép).

Az „*előidő*” megjelölés a XIX. század elején általános volt történelmi témájú darabok esetében, egyaránt jelenthette a középkort, az ókort, sőt több példa is akad a „*vérengző magyar előidőkre*”.

Itt kell kitérnem a dokumentumok egy további adatsortjára, ez pedig az eredeti cím. Idegen nyelvből fordított darabok esetében természetesen ezt is meg kell adnunk a katalógusban, és megadták már a katalóguscédulákon is, az Amicus rendszerben pedig a 240-es mezőben található. A könyvtárosoknak és a kutatóknak olyan az eredeti cím, mint a biológusoknak a növények latin neve: ez segít eligazodni az elnevezések és címváltozatok sokaságában, ennek alapján azonosítható teljes biztonsággal a mű és a dokumentum. Szerencsés esetben a XIX. századi szövegkönyvek másolói is tudták ezt, és megadták az eredeti címet a címlapon, például a már említett *Groff Adermal* esetében (lásd 12. kép). (Jegyezzük meg a *Groff Adermal*, mert sok dolgunk lesz még vele. Ez a Színháztörténeti Tárbán található legérdekesebb

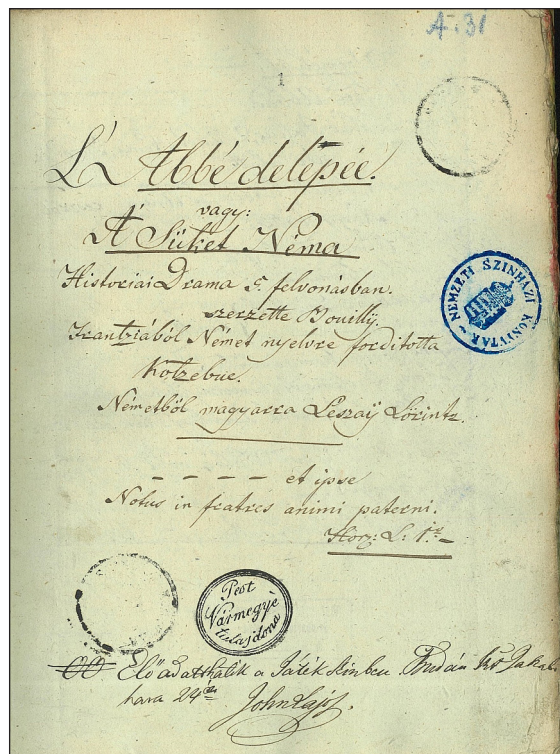
6. kép

Karl Blum: Az aranyműves leánykája (SZT N.Sz.A. 38). Az alcím cím szerint „erkölcsi rajzolat az előidőből”.

szövegkönyvek egyike, a katalogizálás szinte minden adatsortjára kiterjedő információkkal. Ha nem érezném tiszteletlenségnek, azt mondanám, ez a XIX. századi szövegkönyvek katalogizálásának állatorvosi lova.) Kevésbé szerencsés esetben a másoló, sokszor maga a fordító csak azt tüntette fel, milyen nyelvből fordította a darabot. Ez különösen megnehezíti a katalogizálást végző könyvtáros dolgát, mert a magyar színpadokra sok külföldi színdarab németből fordítva jutott el, így az eredeti címet csak a német fordításon át lehet visszakövetni a valóban eredeti franciáig, angolig vagy más idegen nyelvig. Érdekes példája ennek a *L'Abbé de lepée* című „*historiai dráma*” szövegkönyve, ami azért különleges, mert az eredeti francia címet mind a német, mind a magyar fordító megtartotta, csak éppen megtoldotta egy párhuzamos címmel (7. kép).

Végül voltak olyan elvetemült szerzők, akik nem szégyelltek darabjaikat a korszakban már elismert, híres írók neve alatt elküldeni a színházaknak. Néhány színtársulat is megtette, hogy a saját szerzeményeit jó nevű írók neve alatt vitte színpadra, abban a reményben, hogy ezzel bevonzzák a közönséget az

előadásaira. (A Nemzeti Színházban ilyen nem történt, így a szövegtárban is alig akad hasonló, hamisított szindarab.)

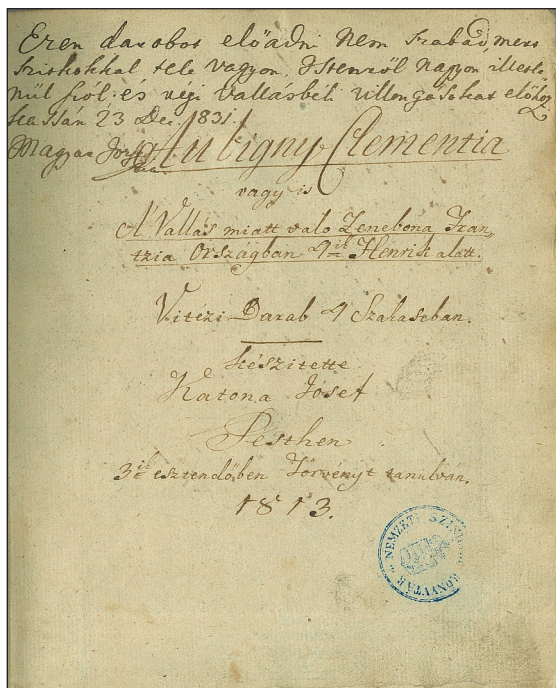
7. kép

Jean - Nicolas Bouilly: *L'Abbé de lepée* (SZT N.Sz.A. 31). A címlapon az eredeti francia cím, magyar nyelvű párhuzamos cím és a különböző fordítások pontos megjelölése: John Lajos cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével.

Beszéljünk egy kicsit a szerzőségi közlésről is, bár az eddigiekből annyi már kiderült róla, hogy a cím és az alcím után vesszük föl a rekordba, hűségesen tükrözve a szövegtár címlapjának tipográfiáját. Ebből adódóan előfordulhat, hogy a szerzőségi közlésben csak a szerző, illetve a fordító álneve szerepel, vagy egyáltalán nincs is szerzőségi közlés. Ez nem befolyásolja a példány keresetőségét a katalógusban, hiszen minden szerző és közreműködő megtalálható a rekordban főtételként vagy melléktételként, az életrajzi adataival, tehát a születési és a halálozási évszámával együtt, amennyiben ezek kideríthetőek. A XIX. századi (és sok esetben a XX. század első feléből származó) szövegtárak érdekessége a külföldi szerzők nevének magyarosítása. Ez nem volt általános gyakorlat, és nem is használták következetesen. Ahány másoló, annyiféleképpen írta

ugyanannak a szerzőnek a nevét: így volt, aki teljes egészében megtartotta az eredeti nevet, volt, aki a magyar szokáshoz híven felcserélte a keresztnévet és a családnévet, és volt, aki a nyelvújítás szellemében a keresztnévet is helyettesítette a magyar vagy magyarosnak vélt megfelelőjével. Természetesen a katalógus fő- és melléktételeiben minden szerző az eredeti nevével szerepel, csak a szerzőségi közlés tükrözi a nyelvújítás korszakának ezt a különleges szokását. Egy hagyományos, nyomtatott könyv esetében most következne a katalógustételben a kiadásmegjelölés (az Amicus 260-as mezőjében). A nyomtatásban megjelent szövegtárak általában rendelkeznek is ilyen adattal, bár a XIX. század elejéről származó nyomtatványok ebből a szempontból jelentősen eltérnek a mai követelményektől. Általában szerepel rajtuk a kiadás helye, de a kiadó nem a modern értelemben vett kiadót, hanem a könyvnyomdát vagy a nyomda tulajdonosát jelenti, a kiadás éve pedig sok esetben hiányzik. Szindarabok esetében szerencsére ritkán találkozunk a „nyomtatott ebben az esztendőben” megjelöléssel, aminek az volt a célja, hogy a nyomdász elhitesse a vevőivel, újdonságot kínál nekik akkor is, ha a könyv több éve került ki a nyomdából. Kéziratok esetében egészen más a helyzet. Szerencsére a másolók általában jelezték vagy a címlapon, vagy a szövegtár végén, hogy hol és mikor készítették a másolatot, de kiadóról ezekben az esetekben értelemszerűen nem beszélhetünk. A hiányzó adatokat „s. l.” („sine loco”, hely nélkül), „s. n.” („sine nomine”, név – azaz kiadó nélkül) és „s. a.” („sine anno”, évszám nélkül) rövidítésekkel jelöljük. A másolók szokásai megint egyik végtől a másikig terjedtek: volt, aki minden megjelölés nélkül írta le a darabot, és volt, aki nemcsak a címlapon jelezte a másolás megkezdésének helyét és időpontját, de az utolsó oldalon azt is megadta, hol, és mikor fejezte be. Az utóbbira érdekes példa egy autográf szöveg, *Katona József Aubigny Clementia* című darabja. A címlap tanúsága szerint Katona 1813-ban, Pesten kezdte írni a darabot „3ik esztendőben törvényt tanulván”, és 1816-ban, Kecskeméten fejezte be. Ha ezt összevetjük a szerző életrajzi adataival, kiderül belőle, hogy 1813-ban nemcsak joggyakornok volt, hanem műkedvelő színész is a Mérey Sándor által vezetett pesti színtársulatnál, és ekkor már több fordítás és prózai művek dramatizálása fűződött a nevéhez. Ezek közé tartozik az *Aubigny Clemetia* is, amely *Louis d'Ussieux Clémence d'Entragues ou le siège d'Aubigny* című novellája alapján íródott. A színtársulat 1815-ben feloszlott, Katona pedig visszatért a

jogi pályára, és 1816-ban letette az ügyvédi vizsgát, de mint a szövegeknyv utolsó bejegyzéséből kiderül, a munkája mellett sem hagyott fel a drámaírással (8. és 9. kép).

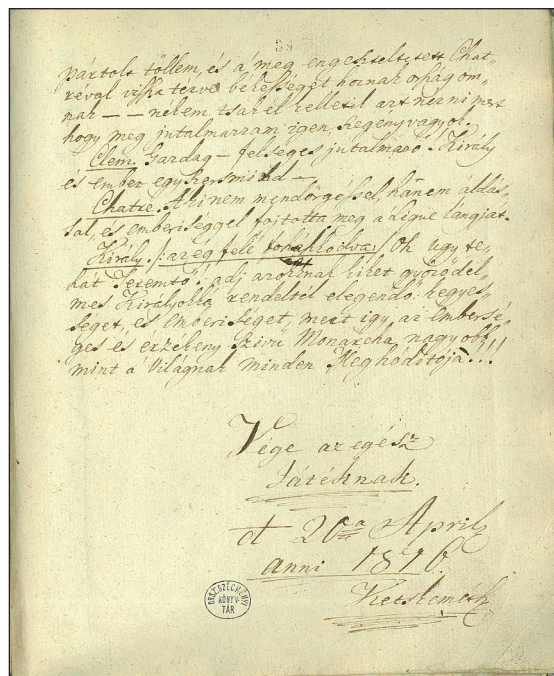

8. kép

Katona József: *Aubigny Clementia* (SZT N.Sz.A. 11).
A címlapon a szerző kézírásával a darab keletkezésének helye és évszáma. Magyar József cenzor magyar nyelvű elutasító bejegyzésével.

A katalógustétel következő adatszoportja a terjedelem és a dokumentum egyéb fizikai jellemzői (Amicus 300-as mező). Nyomatott szövegeknyvek esetében nincsen különbség a könyvtári leírásban, ugyanúgy vesszük fel az adataikat a katalógusba, mint minden más, nyomatott könyvéit. Amennyiben sorozat részeként jelentek meg, a sorozati címet és a példány sorszámát a következő adatszoportban adjuk meg, amely az Amicusban a 440-es mező.

Kéziratos szövegeknyvek esetében természetesen megint más a helyzet. Először is, ott van az oldalszám, ami a nyomatott könyvekkel ellentétben nem a dokumentumot alkotó fizikai egységek számát jelenti, hanem a dokumentumot alkotó azon fizikai egységek számát, amelyek a dokumentummal kapcsolatos, releváns információt hordoznak. Egy szövegeknyv ugyanis a legritkább esetben áll folyószöveggel teleírt oldalak összességéből. Mivel színházi használatra szánták őket, általában felváltva találhatók bennük

9. kép

Katona József: *Aubigny Clementia* (SZT N.Sz.A. 11).
A példány utolsó oldalán a szerző kézírásával a darab befejezésének helye és évszáma.

írott és üres oldalak, hogy tulajdonosuk könnyebben készíthessen jegyzeteket az adott darab színreviteléhez. Hogy ezek az üres, vagy a színház művészei által teleírt oldalak beleszámítanak-e a valódi oldalszámba, azt minden korszak könyvtárosai másképp gondolták. A Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa beleszámolta őket, és úgy számozta meg a szövegeknyv oldalait, mintha nyomatott dokumentumról lenne szó. A Színháztörténeti Tár munkatársai a cédulakatalógus készítésekor úgy döntöttek, hogy nem számolják bele, és oldalszám helyett a fóliószámot adják meg a katalóguscédulákon terjedelemadatként. Hosszas töprengés és egyeztetés után arra jutottunk, hogy az integrált könyvtári rendszerben is elődeink példáját fogjuk követni, és nem oldalszámot, hanem fóliószámot adunk meg, ezt pedig a megjegyzések között kiegészítjük a szövegeknyvben szereplő bejegyzésekre vonatkozó információkkal. Ettől függetlenül azonban a kéziratos szövegeknyvek nagy részében két oldalszámolás található: egy a XIX. századból, a Nemzeti Színház könyvtárosa kezétől, egy pedig a Színháztörténeti Tár hajdani munkatársaitól származik. Sőt előfordul, hogy a szövegeknyv másolója is megszámozta az oldalakat, így akadnak olyan példányok a gyűjteményben, amelyekben há-

rom különböző oldalszámozás nehezíti a könyvtáros és a kutató dolgát.

Hasonlóan érdekes helyzetet teremtenek a szövegekben szereplő illusztrációk. Egy nyomtatott dokumentum esetében egyszerűen jelöljük a terjedelemadatok között, hogy illusztrált példányról van szó, egy kéziratos színházi szöveggönyv azonban akkor sem számít illusztrálnak, ha tele van képi ábrázolásokkal. Ez azért van így, mert az illusztráció a dokumentum tartalmára vonatkozó ábrázolás, a szöveggönyvekben található ábrák viszont nem a tartalomra, hanem az adott darab színpadra állítására vonatkozó információkat tartalmazzák. Így nem számít illusztrációnak például a díszletrajz vagy díszletterv, a jelmezterv és a színdarabban szereplő színészeket ábrázoló képek, ezért ezeknek a meglétét nem a terjedelemadatok, hanem a megjegyzések között jelöljük. Így jártunk el például Szigligeti Ede *Aba* című szomorújátékának szöveggönyve esetében, amelynek az utolsó oldalán *Lendvay Márton* színész babérkoszorús arcképe látható beragasztva (10. kép).

10. kép

Szigligeti Ede: *Aba* (SZT N.Sz.A. 44). A példány utolsó oldalán *Lendvay Márton* színész arcképe beragasztva.

A terjedelemadatok között a dokumentum mérete után a mellékletek következnek, és itt mutatkozik meg először igazán a színházi szöveggönyvek sokfélesége. A Színháztörténeti Tár dolgozói hosszan

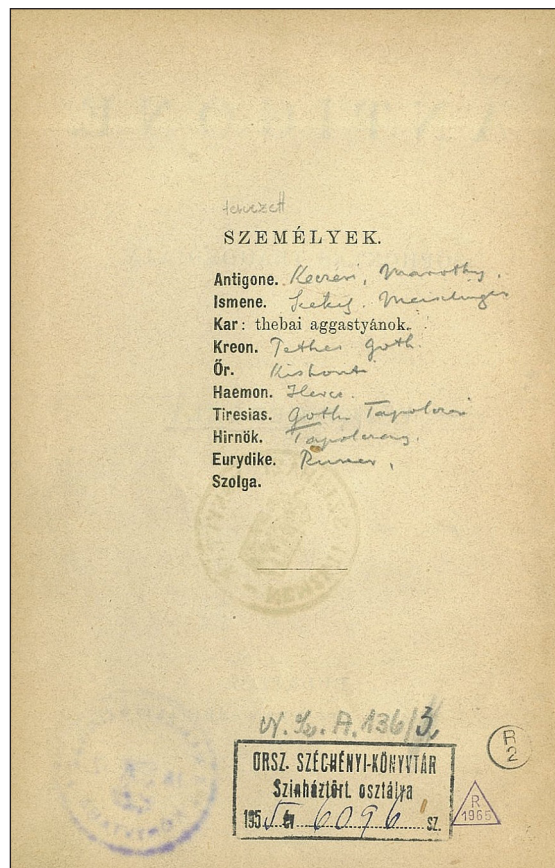
tudnának mesélni róla, mi mindent találtak már a Tárba beérkezett szöveggönyvekben. Különösen a rendszerváltás után, a színházak raktáraiból a Tárba került és hagyatékként a könyvtárnak adományozott szöveggönyvekben bukkantunk olyan dokumentumokra, amelyek miatt át kellett gondolnunk a katalogizálásról alkotott addigi elképzeléseinket. A melléklet megjelölés azokat a dokumentumokat jelenti, amelyek az adott darab színpadra állításával kapcsolatos információkat tartalmazzák, és a szöveggönyv tulajdonosának kezétől származnak. Így melléklet lehet például a kelléklista, a tapsrend, a dalszövegek, a zenei tükör vagy akár a jelmeztervekhez használatos anyagminták. A legtöbb esetben valóban ezek találhatóak a szöveggönyvekben, előfordult azonban, hogy a közreműködők olyan dokumentumokat is csatoltak a szöveggönyvhöz, amelyeknek semmi közük nem volt az adott előadáshoz. Ezek sokszor egy másik darab színpadra állításával kapcsolatosak, ilyenkor értelemszerűen az adott darab szöveggönyvéhez csatoljuk őket mellékletként. Előfordul, hogy magánjellegű iratokat találunk, és ezeket, bármennyire is szeretnénk megőrizni a szöveggönyvtárak egységét, a szabályok szerint át kell helyeznünk a Színháztörténeti Tár irattárába. Megesik, hogy amit a szöveggönyvben találunk, az sem színháztörténeti, sem irattári, sem muzeológiai szempontból nem számít értékesnek. Így például találtunk már befizetetlen csekkeket, beváltatlan recepteket és kitöltetlen totószelvényeket. Ezeket, bármennyire is a dokumentumok teljes megőrzésére kell törekednünk, általában mégsem őrizzük meg.

A Nemzeti Színház szöveggönyvtára azonban mindezek után is tudott meglepetéssel szolgálni. Itt a mellékletek szétválogatását és a magániratok irattárba helyezését az 1950-es és '60-as években már elvégezték az akkori kollégák, viszont benne hagyták a szöveggönyvekben a mellékletként hozzájuk csatolt más szöveggönyveket. A könyvtárak örökös nehézsége, a helyhiány ugyanis arra készítette a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosát, hogy ha egy színdarabnak egy előadás idejéből több példánya maradt fenn, ezeket egy mappába összekötve, egy raktári jelzeten helyezze el a könyvtárban. Ez sem volt általánosan bevett gyakorlat, általában minden példány saját jelzettel kapott, meglepő kivételek azonban akadnak. A legjobb példa erre az *Árpád ébredése*, *Vörösmarty Mihály* műve, amelyet a Nemzeti Színház megnyitó előadására írt. Ebből három nyomtatott példányt találtunk egy jelzet alatt, egy borítékba csomagolva. Az első példány egy megvalósult és egy tervezett

előadás bemutatóadatait tartalmazta, a második tartalmazott ugyan bejegyzéseket, de nem lehetett azonosítani a hozzá tartozó bemutatóadatot, a harmadik pedig üres példány volt. Mivel mind a három teljes szövegkönyv volt, és a bennük lévő bejegyzések között sem találtunk összefüggést, ezért úgy döntöttünk, hogy ezeknek az eddig mellékletként szereplő szövegkönyveknek saját jelzetet adunk, és önálló dokumentumként szerepeltetjük a katalógusban. Így lett az N.Sz.A. 40 jelzetű példányból N.Sz.A. 40, N.Sz.A. 40/1 és N.Sz.A. 40/2. Így a Nemzeti Színház múzeumi raktározási rendjét sem kellett megbontanunk, de a szövegkönyvek is elfoglalhatták méltó helyüket a raktárban és a katalógusban. Ezzel az eddig számon tartott 5729 példány két darabbal növekedett, és ahogy folytatódik a szövegkönyvtár katalogizálása, valószínűleg bővülni fog még további, hasonlóan rejtőzködő példányokkal.

Most pedig elérkeztünk ahhoz az adatcsoporthoz, amely alapvetően megkülönbözteti a színházi szövegkönyvek katalogizálását a nyomtatott könyvektől, ez pedig: a megjegyzések. Mint már többször említettem, a szövegkönyveknek szinte mindegyike egyedi példány, még azok között is ritkán akad két egyforma, amelyeket ugyanabban a színházban, ugyanaz a társulat, ugyanazon előadás során használt. Egyedivé teszik őket a bennük található bejegyzések, amelyek alapján a kutatók képesek rekonstruálni az egyes darabok színrevitelének körülményeit és folyamatát. Itt már jelentős eltérés található a katalóguscédulán és az online katalógusban szereplő adatok sorrendje és mennyisége között. A katalóguscédulákon az előadásadatok állnak az első helyen, míg az online katalógusban az általános megjegyzéseket vesszük föl először, az Amicus rendszer esetében az 500-as mezőbe. Általános megjegyzésnek minősülnek a szövegkönyv azon fizikai tulajdonságai, amelyek a fizikai jellemzők adatcsoportjába nem illenek bele, mégis kiemelkedő fontosságúak a dokumentum egyedisége szempontjából. Továbbá általános megjegyzésként kerül a katalógustételbe minden olyan információ, amely nem azonosítható teljes biztonsággal, de a kutatók számára segítséget nyújthat az egyes dokumentumok megkülönböztetésében. Többek között itt jelezzük, ha a példányban olyan bejegyzések találhatóak, amelyek a színdarab bemutatására utalnak, de a bemutató előadás helye és ideje mégsem azonosítható egyértelműen. Ilyen például az *Antigone* egyik, 1876-ban kiadott nyomtatott példánya, amelyben a Nemzeti Színház színészeinek szereposztása ta-

lálható, de a darabot ezzel a szereposztással soha nem vitték színpadra, ezért a katalógustételbe is „*tervezett nemzeti színházi bemutató előadás szereposztásával*” megjegyzéssel került be (11. kép).

11. kép

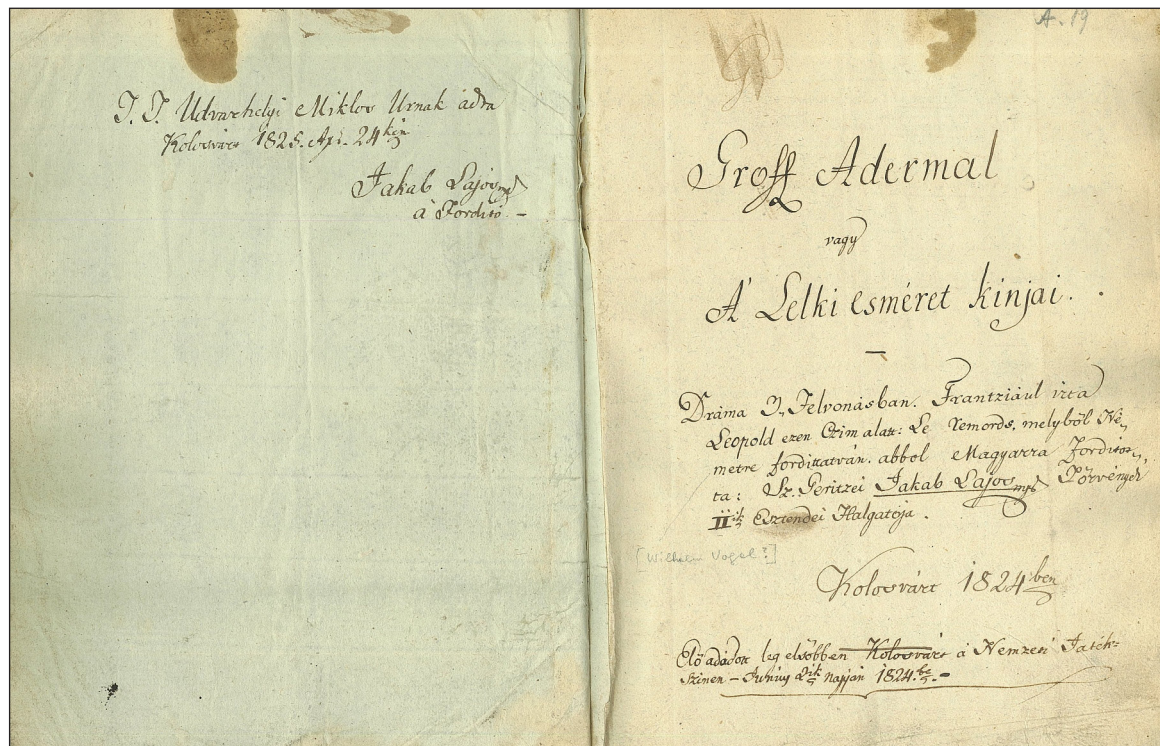
Szofoklész: *Antigone* (SZT N.Sz.A. 136/3).

A címlap verzóján kéziratos, tervezett, de meg nem valósult nemzeti színházi előadás szereposztása.

De milyen fizikai jellemzői vannak egy szövegkönyvnek, amelyek annyival különlegesebbé teszik egy nyomtatott könyvnél, hogy kötelezően fenn kell tartanunk számukra az általános megjegyzések adatcsoportját? Először is jeleznünk kell az információhordozó fajtáját, azaz, hogy a szövegkönyv kézirat-e vagy nyomtatvány, esetleg valamely más sokszorosítási technikával készült. A XIX. századi szövegkönyvek legnagyobb része kézirat, kisebb számban találhatóak közöttük nyomtatványok, a század második felében azonban megjelent a litográfia, azaz a könyvmatos sokszorosítási technika, a századforduló idejéből származó példányok között pedig akadnak már gépiratok is.

Az általános megjegyzések között jelezzük továbbá azt is, hogy kinek a bejegyzései találhatóak a szövegekben. Amennyiben pontosan tudjuk, hogy kitől származnak a bejegyzések, az illető teljes nevével, tehát „X. Y. bejegyzéseivel”, hivatkozunk rá. Ilyenkor az adott személyt melléktételként is föl vesszük, és a melléktételben is jelezzük, milyen minőségben működött közre a darab színrevitelében, ha ez kideríthető. Sok esetben sajnos nem az, vagy éppen az derül ki, hogy a darab színpadra állításában nem volt szerepe, hanem például a társulat igazgatójaként vagy irattárosaként szignált minden szövegek könyvet, ami a színház gyűjteményébe bekerült. Előfordul azonban, hogy csak az adott személynek az előadás színrevitelében betöltött szerepét ismerjük, például a sűgő vagy az ügyelő esetében, de található a szövegek könyvtárban olyan példány is, amelybe egy vándor színtársulat plakátosztója írt bejegyzéseket. Ilyen esetben az illető pozícióját jelezzük a megjegyzésben, például „az ügyelő bejegyzéseivel”. És végül elfordulhat, hogy egyáltalán nem lehet kideríteni, ki és milyen célból készített bejegyzéseket a szövegek könyvbe, ezeket „ismeretlen személy bejegyzéseiként” vesszük föl.

Hasonlóan fontos fizikai tulajdonsága egy szövegek könyvnek, hogy teljes vagy csonka példány-e. Amennyiben csonka példányról van szó, azt is az általános megjegyzések között jelezzük. Sajnos a nemzeti színházi szövegek könyvek kora és hányattatott sorsa miatt szép számmal akadnak közöttük csonka példányok. A következő megjegyzések – az 511-es mezőben – tartalmazzák a szövegek könyvhöz köthető előadások bemutatóadatait. Az általános megjegyzésekkel ellentétben ide már csak olyan, akár megvalósult, akár tervezett előadásról szóló információ kerülhet, amely szövegek könyv vagy külső forrás alapján egyértelműen azonosítható. Természetesen itt is előfordulhatnak hiányos adatok, különösen a vándor színtársulatok esetében, ha azonban a bemutató előadásról akár egyetlen információ is teljes bizonyossággal kideríthető, azt ide kell felvennünk. Az előadásatok közül elsőként a bemutató előadás helyét és időpontját jelöljük, a következő sorrendben: vándor színtársulatok esetén a színtársulat neve áll az első helyen, ezt követi minden esetben az előadásnak otthont adó város, majd a színház neve, és végül a dátum, év/hónap/nap formátumban. És itt kellett

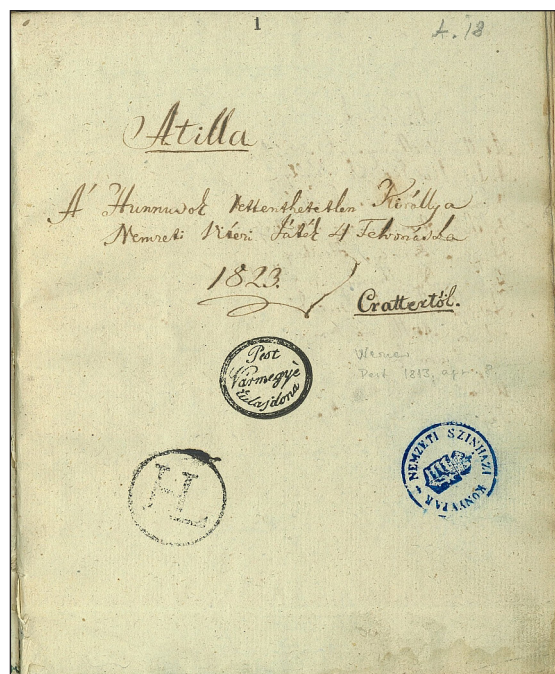
12. kép

Louis L. Chandezon: *Gross Adermal* (SZT N.Sz.A. 19). A szerzőségi közlésben az eredeti cím: „Le Remords”. A címlapon a példányhoz tartozó bemutatóadatok: Kolozsvár, Nemzeti Játékszín, 1824. júni 2., a cédulakatalógusban a bemutató előadás helye és időpontja: Buda, Várszínház, 1833. okt. 19.

szembesülnünk a nemzeti színházi szövegkönyvtár rekatalógizálásának legnagyobb kihívásával. Az 1950-es és '60-as években zajlott katalogizálással kapcsolatban már megjegyeztük, hogy az akkori könyvtárosoknak kevés idő és kevés forrásanyag állt a rendelkezésére. Azok a gyűjteményrészek, amelyekből a szövegkönyvek bejegyzései alapján ki kellett volna deríteniük a bemutatóadatokat, még csak részben vagy egyáltalán nem voltak feldolgozva, és a szakirodalom is sokkal kisebb mértékben volt elérhető, mint számunkra. Ezért úgy döntöttek, hogy a cédulakatalógusba minden szövegkönyv az első nemzeti színházi bemutató, ennek hiányában az első fővárosi, a XIX. század első felében pedig az első budai vagy pesti bemutató előadás adataival fog bekerülni. Akkor is, ha a szövegkönyv bejegyzései nem tartalmazzák nemzeti színházi, illetve fővárosi előadásra utaló adatot, sőt, abban az esetben is, ha a szövegkönyv évekkkel vagy évtizedekkel az első nemzeti színházi vagy budai és pesti bemutató előadás után keletkezett. Az előbbire jó példa a már sokszor említett *Groff Adermal*. Ezt a szövegkönyvet *Jakab Lajos* másolta, akiről csak annyit tudunk, amennyit ő maga elárul a címlapon, hogy „*törvénynek II. évi esztendei halgatója*” volt, de az előadásról minden információt közölt a bejegyzéseiben. Ezek közül a legfontosabb maga az előadásadat, miszerint a darab „*elő adatott leg elsőben Kolosvárt a Nemzeti Játékszínen június 2ik napján 1824be*”. De a bejegyzésekből kiderül az is, hogy *Jakab* a szövegkönyvet Kolozsváron, 1824-ben másolta, majd pedig 1825. április 24-én *Udvarhelyi Miklós* színésznek ajándékozta. Nemzeti színházi vagy budai és pesti előadásra utaló bejegyzést nem tartalmaz, a katalóguscédulán mégis a budai Várszínház 1833. okt. 19-i előadása szerepelt bemutatóadatként, mint kiderült, hibásan (12. kép).

Hasonló nehézségünk támadt *Franz Kratter Atilla* című darabjának szövegkönyvével. Ennek az esetben a katalóguscédula egy pesti, 1811. máj. 29-i bemutatóadatot tartalmazott. Azonban a szövegkönyv ismeretlen másolójának bejegyzése szerint a példány 1823-ban készült (13. kép), így értelemszerűen nem használhatták 1811-ben.

Ezek a katalogizálásbeli különbségek – hibának nem szívesen nevezzük őket, hiszen tisztában vagyunk vele, hogy az elődeink minden tőlük telhetőt megtettek – voltak az elsődleges okai annak, hogy az autopszia mellett döntöttük a rekatalógizálás megkezdésekor. Azt szeretnénk, hogy a nemzeti könyvtár online katalógusában már minden szövegkönyv

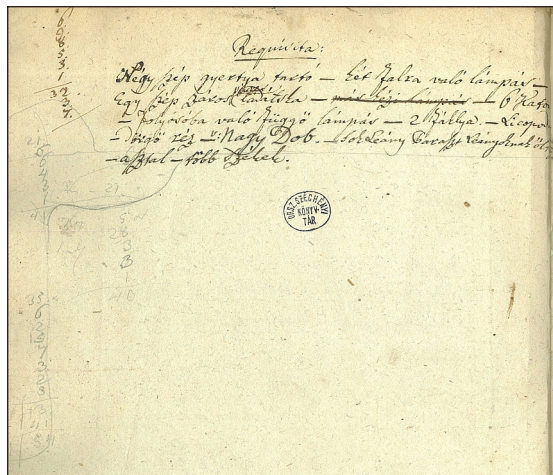
13. kép

*Franz Kratter: Atilla (SZT N.Sz.A. 18).
A címlapon a példány keletkezésének dátuma:
1823, a cédulakatalógusban a bemutató előadás
helye és időpontja: Pest, 1811. máj. 29.)*

a benne található bejegyzések alapján azonosítható, valóban hozzá tartozó előadásadatokkal szerepeljen. Ezeket az információkat kideríteni azonban, mint a példákban láthattuk, különösen sok időt és türelmet igénylő munka. A szövegkönyvek a legtrikább esetben tartalmazzák pontos előadásadatokat, bár előfordult, hogy a színdarab valamely közreműködője, általában a rendező vagy a sűgő, olyan emlékezetesnek tartotta a bemutatót, hogy a dátumot bejegyezte a szövegkönyvbe is. A leggyakoribb eset, hogy a szereposztásból vagy más résztvevőknek a példányban előforduló nevéből kell következtetnünk a bemutató előadás adataira. Ez különösen vándor színtársulatok esetében jelent nagyon aprólékos és időigényes feladatot, ahol először a színészek életrajzai alapján egyeztetjük, mikor, milyen társulatban játszottak együtt, aztán ellenőrizzük a zsebkönyveket, amelyekben az adott társulat szerepel, és ha megtaláltuk az előadás időpontját, akkor megkeressük a hozzá tartozó színlapot, és összevetjük a szövegkönyvben szereplő szereposztással. Még bonyolultabb a dolog, ha szereposztás helyett más közreműködők nevei találhatóak a szövegkönyvben, de előfordult már, hogy a sűgő neve alapján mentünk végig a fent

vázolt folyamaton, és végül sikerrel jártunk. Ha a nevek ismert, természetesen ezeket a közreműködőket is szerepeltetjük a katalógustételben melléktételként. Vannak azonban olyan résztvevők, akiknek a nevét, amennyiben ismert, kötelező jelleggel fel kell tüntetnünk a katalógustételben. Ezek közvetlenül a bemutatóadatok után következnek, szintén az 511-es mezőben. Ilyenek a rendező és a dramaturg (XX. századi filmforgatókönyvek esetében pedig az operatőr). Sajnos a XIX. században a rendezőt ritkán tüntették fel, nem csak a szöveggönyvben, de a színlapokon is, a dramaturg mint munkakör pedig még nem létezett, így a Nemzeti Színház szöveggönyvtára esetében ez az adat sokszor hiányos.

A megjegyzések következő csoportja nem könyvtári, hanem színházi szempontok alapján jött létre. A Színháztörténeti Tárban ugyanis gyakran találkozunk olyan kutatókkal, akik valamely színházból vagy szintársulattól érkeznek, és előadás céljából keresnek darabokat. Ilyen esetben a színdarab alapvető tulajdonságai – mint a műfaja vagy a hossza – mellett fontos információ a számukra a szereplők száma is. Ezért a katalógustétel 520-as mezőjében jelöljük, hogy a színdarab adott példánya hány férfi és hány női szereplőt tartalmaz, és hogy szükség van-e további csoportos szereplőkre (statisztákra) is. Egy színdarab különböző példányai között ebben a kérdésben is nagy különbségek lehetnek, hiszen a darabokat minden rendező a maga és a színháza igényeihez igazította, így találunk olyan példányokat, amelyből kihúztak szereplőket, de ritkább esetben az is előfordult, hogy új szereplőket iktattak be a darabba. Ha a Tárban kutató színházi szakember egy sokszereplős darabot szeretne előadni, de a társulatában kevesebb színész áll a rendelkezésére, ezeknek a megjegyzéseknek a segítségével megtalálhatja, előadták-e már a darabot szereplők kihagyásával, és ha igen, megfelel-e az adott megoldás az ő színházának is. Ezt az adatot a cédulakatalógusban még nem jelölték. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy a XIX. századi szöveggönyvek a szereplők listáját is másképp kezelték, előfordult például, hogy a statisztákat vagy az énekkart nem szereplőkként tüntették föl, hanem a kellékek között. Ilyen kelléklista található a *Groff Adermal* szöveggönyvének utolsó oldalán, amely a bútorok és lámpák mellett felsorol „6 katonát” és „sok leányokat paraszt leányoknak ölt[özve]” (14. kép).

14. kép

Louis L. Chandezon: *Groff Adermal* (SZT N.Sz.A. 19).
A példány utolsó oldalán kelléklista, amely a kellékek között sorolja fel a statisztaszereplőket: „6 katonát” és „sok leány paraszti leányoknak ölt.”

Külön kell megemlítenem azokat a XIX. századi színdarabokat, amelyek a korszak divatjának megfelelően allegorikus vagy antropomorf alakokat szerepeltetnek. Ilyen a már emlegetett *Árpád ébredése* is, amelyben többek között a Kajánságot, a Gúnyt vagy az Éhhalált megszemélyesítő szereplők lépnek a színpadra. Ezekben az esetekben a katalogizálást végző könyvtárosnak két választása van: megnézi a bemutató előadás szereposztását, és aszerint veszi fel a szereplők nemek szerinti megoszlását, vagy pedig a szereplők nemét egyszerűen kihagyja, és a megjegyzés a „szereplők száma: x fő” fordulattal kerül be az online katalógusba. A XIX. századi szöveggönyvek esetében általában az első, míg modern darabok katalogizálásakor a második megoldást szoktuk alkalmazni, bár kivételek természetesen akadnak. (Az Állami Bábszínház gyermekdarabjai például sok antropomorf állatszereplőt tartalmaznak, akiknek a neve fontos a cselekmény szempontjából, a szereposztásból viszont nem derül ki, így előfordult, hogy végig kellett olvasnunk a darabot, hogy lássuk, az adott szereplőt férfinak vagy nőnek kell-e játszania a szerző elképzelése szerint.)

Az online katalógustétel következő megjegyzései (az Amicus esetében az 561-es mezőben) a példány provenienciájára, vagyis a dokumentum származására vonatkoznak. Itt kell jelölnünk minden olyan gyűjteményt, amelyben, a bejegyzések tanúsága szerint, a dokumentum megfordult. Az erre vonatkozó bejegyzések lehetnek kézírásosak, de a leggyakoribb

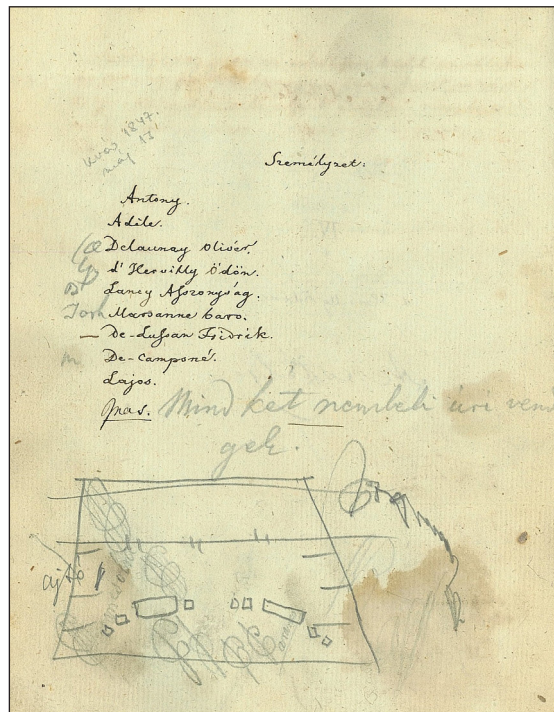
formájuk a pecsét. A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának szinte minden példányában megtalálható a színház könyvtárának a pecsétje, bár akadnak kivételek. Gyakori még a XIX. első feléből származó szövegkönyvekben a „*Pest Vármegye tulajdona*” feliratú pecsét, az 1848–49-es szabadságharc levereése után pedig megjelenik a cenzúrahivatalok viaszpecsétje is. Ezek sajnos nagyon sérülékenyek, sőt az is előfordult, hogy a viaszpecsétet lekapták a papírról, és már csak a nyomaik láthatók a szövegkönyvben. Amennyiben a pecsét mégis olvasható állapotban maradt meg, ezt az 588-as mezőben jelöljük „Ép viaszpecséttel.” szöveggel.

A megjegyzések következő és egyben utolsó csoportja a példány egyediségére vonatkozó adatokat tartalmazza (Amicus 562-es mező). A szövegkönyvek esetében ezek azok az információk, amelyek a dokumentumban található bejegyzések alapján megkülönböztethetővé teszik a példányt más, hasonló példányoktól. Színházi szempontból a legfontosabbak természetesen a példányinformációk: ezek mutatják egyértelműen, hogy melyik közreműködő milyen célból használta a dokumentumot, és miféle megjegyzésekkel látta el. Ezek alapján megkülönböztetünk:

- rendezőpéldányt,
- sűgőpéldányt,
- ügyelőpéldányt,
- szereppéldányt (amelyet a darabban játszó színész használt),
- olvasópéldányt (amely az előadott színdarab szövegét tartalmazza, a közreműködők bejegyzései nélkül, de az eredeti szövegen végzett változtatásokkal, amennyiben például az adott előadásban lerövidítették a darabot, vagy kihagytak belőle szereplőket),
- cenzúrapéldányt,
- zenei példányt,
- karmesteri példányt,
- vaspéldányt,
- könyvtári példányt (ez utóbbi kettőt a színházak a saját könyvtárjukban helyezték el),
- világosítópéldányt (a XIX. században még nem létezett, a XX. században, a színházak villanyal történő felszerelése és a reflektorok elterjedése után jelent meg) és
- dramaturgiai példányt (amely szintén a XX. században jelent meg először).

Hogy milyen példányt tartunk a kezünkben, azt a benne szereplő bejegyzések alapján ismerhetjük föl. Például a rendezőpéldányok a leggyakrabban szereposz-

tást, a rendező utasításait és díszletrajzokat tartalmaznak. A díszletrajz nem azonos a díszlettervvel: míg az utóbbi a színpadi díszlet részletes kidolgozására szolgál, az előbbi csak egy jelzésértékű ábra, amely általában felülnézetből ábrázolja a színpadot, és azt mutatja meg, hogy az adott jelenetben melyik színész hol tartózkodik, és hogyan mozog a díszletben. Ilyen díszletrajz található például *Alexandre Dumas Antony* című szomorújátékának rendezőpéldányában minden felvonás első oldalán (15. kép).

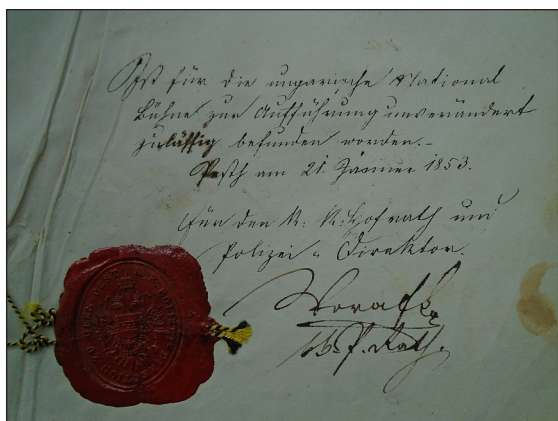
15. kép

*Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56).
A rendező által készített díszletrajz a darab
negyedik felvonásához.*

A sűgőpéldányokban szintén található szereposztás, ezeket azonban a legbiztosabban a sűgőjelekről ismerhetjük fel, amelyek egy-egy szereplő bejvetelét és távozását, vagy a jelenet végét jelzik a szövegkönyvben. Az ügyelőpéldányok legfontosabb ismertetőjele a kelléklista, ebben sorolják föl, milyen kellékekre van szükség a darab színreviteléhez, a bútoroktól a szereplők használati tárgyaiig. Mint már az előzőekben említettem, ezek nem mellékletek, hiszen nem képeznek önálló fizikai egységet a szövegkönyv mellett, bár ritka esetben ez is előfordulhat, ilyenkor természetesen mellékletként szerepelnek a katalógustételben is. De ezeket az információkat általában bejegyzésként tartalmazza a szövegkönyv, amelyben

– különösen a kéziratokban, de a későbbi, gépirással készült példányokban is – minden oldal verzóját üresen hagyták a közreműködői bejegyzések számára, ahogy azt már az oldalszám problémájánál láthattuk. A felsoroltak közül ki kell emelnünk a cenzúrapéldányokat, amelyek könyvtári és színháztörténeti szempontból egyformán különlegesek. Magyarországon a XIX. század első felében a Habsburg uralkodók, *II. József* és *II. Lipót* cenzúrendeletei voltak érvényben, amíg 1840-ben magyar követelésre Budán föl nem állították a központi cenzúrahivatalt. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után a cenzúra a korábbiakhoz képest szigorodott, és sokkal szabályozottabbá vált, majd fokozatosan enyhült, és végül a kiegyezés után meg is szűnt.

Ez a folyamat világosan követhető a Nemzeti Színház korabeli szövegekönyveiben található cenzori bejegyzéseken keresztül. A XIX. század első felében a cenzori bejegyzések legnagyobb része magyarul íródott, és nem hitelesítette pecsét, csupán a cenzor aláírása. A szabadságharc után túlsúlyba kerültek a német nyelvű cenzori bejegyzések, az aláírások mellett pedig megjelentek a cenzúrahivatalok díszes viaszpecsétjei. Ezekből többféle található a szövegekönyvekben, és ritkán ugyan, de előfordul közöttük magyar felirattal ellátott példány is. Az előbbiekre jó példa az *Argyil és Tündér Ilona* 1852-ből származó cenzúrapéldánya, amelyben két német nyelvű viaszpecsét is található (16., 17., 18. és 19. kép), az utóbbira pedig *Az apám felesége* című egyfelvonásos vígjáték 1863-ból, amely, a kiegyezés közeledtével, már magyar feliratú cenzúrapecsetet tartalmaz (20. és 21. kép).

16. kép

Szigligeti Ede: *Argyil és Tündér Ilona* (SZT N.Sz.A. 88/1). Worafka József cenzor német nyelvű engedélyező bejegyzésével, és ép cenzori viaszpecséttel.

17. kép

Szigligeti Ede: *Argyil és Tündér Ilona* (SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecset német nyelvű felirata: K. K. Polizei-Direction zu Ofen-Pest.

18. kép

Szigligeti Ede: *Argyil és Tündér Ilona* (SZT N.Sz.A. 88/1). Joseph Csechall cenzor német nyelvű engedélyező bejegyzésével a példány mellékletét képező dalszövegek végén, és ép cenzori viaszpecséttel.

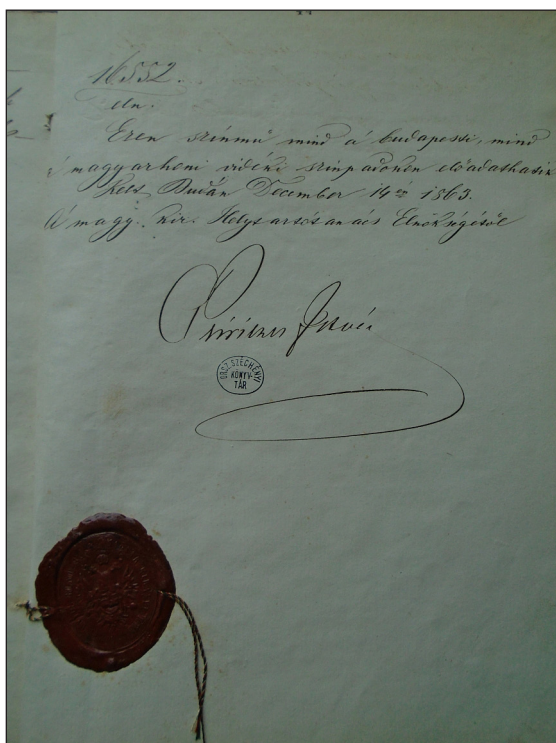
19. kép

Szigligeti Ede: *Argyl és Tündér Ilona*
(SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecsét német nyelvű felirata: Der K. K. Polizei-Direktor für Ofen-Pest.

21. kép

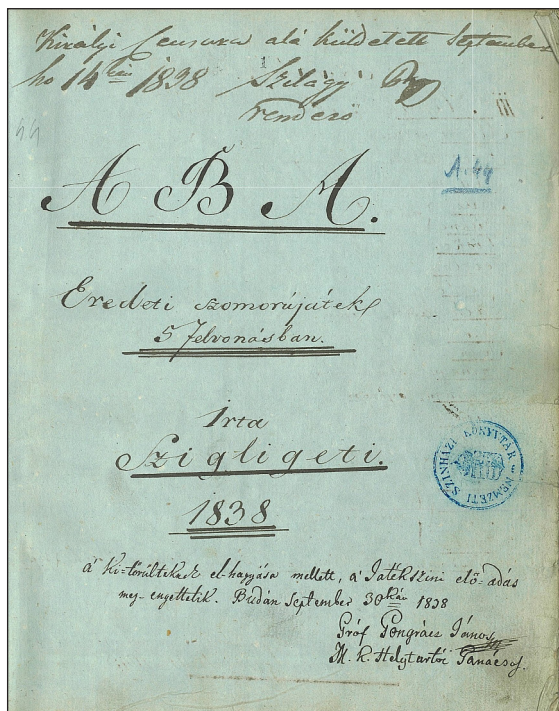
Szász Károly: *Az apám felesége* (SZT N.Sz.A. 105).
A cenzúrapecsét magyar nyelvű felirata:
A Magyar Királyi Helytartótanács Elnöksége.

20. kép

Szász Károly: *Az apám felesége* (SZT N.Sz.A. 105).
Privitzer István cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével, és ép cenzori viaszpecséttel.

Ami a cenzori bejegyzéseket illeti, színháztörténeti szempontból különösen fontosak, hiszen gyakran tartalmaznak indoklást is, hogy az adott darab miért, vagy miért nem kerülhet színpadra. Ilyen, a XIX. század első feléből származó engedélyező szöveg található a *L'Abbé de lepée* (lásd 7. kép) és az *Aba* (22. kép) már említett példányaiban, az elutasításra pedig jó példa az *Aubigny Clementia* címlapján található cenzori bejegyzés: „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele vagyon, Istenről nagyon illetlenül szól, és régi vallásbéli villongásokat előhoz.” (lásd 8. kép).

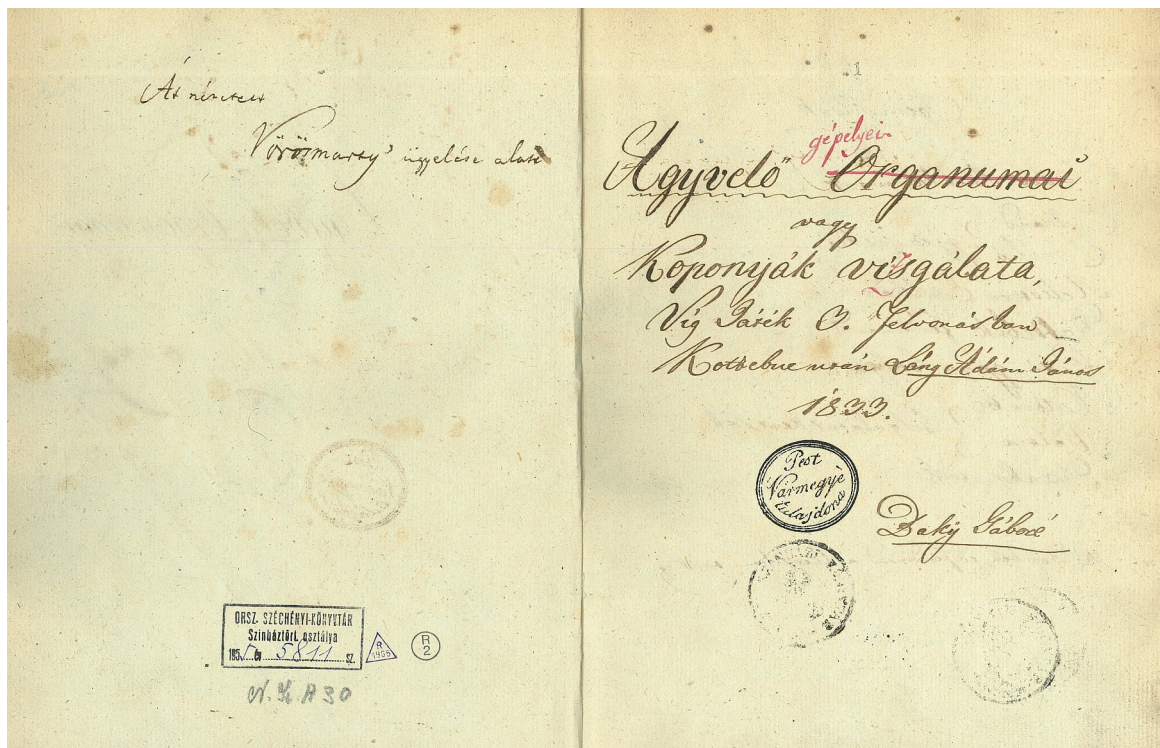

22. kép

Szigligeti Ede: *Aba* (SZT N.Sz.A. 44). Pongrácz János cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével.

Mint látható, a cenzorok alá is írták az engedélyt, illetve az elutasítást, és ezáltal katalogizálási szempontból közreműködőkkel váltak ők is. Minden hasonló esetben, ha ismerjük a cenzor nevét, azt is fel kell tüntetnünk melléktételként, életrajzi adataival együtt, amennyiben kideríthetőek.

Külön kell szólnunk azokról a szövegekönyvekről, amelyekben a Magyar Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságának bejegyzéseivel találkozunk. Ez a bizottság nem tévesztendő össze a Nemzeti Színház Drámabíráló Bizottságával, amely 1852-től működött, és olyan neves magyar írók voltak a tagjai, mint Czuczor Gergely, Jókai Mór vagy Szigligeti Ede. A Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságát Vörösmarty Mihály alapította, nem azzal a céllal, hogy a színdarabok tartalmi minőségét véleményezzék, hanem hogy a magyar nyelv helyes használata felett öröködjének. A Nemzeti Színház szövegekönyvtárában több olyan színdarab is található, amelynek szövegét maga Vörösmarty javította, és igyekezett benne az idegen szavakat a nyelvújítás szellemében magyar megfelelőjükkel helyettesíteni. Ezek közül az egyik legérdekesebb az *Agyvelő orgánumai* című vígjáték, amelyben az „orgánum” (a német eredetiben *Die Organe des Gehirns*) kifejezést próbálták

23. kép

August von Kotzebue: *Agyvelő orgánumai* (SZT N.Sz.A. 30). A címlapon Vörösmarty Mihály javításaival.

magyarítani, és e próbálkozás eredményeként a szövegkönyv nem kevesebb, mint négy címváltozattal rendelkezik (23. kép).

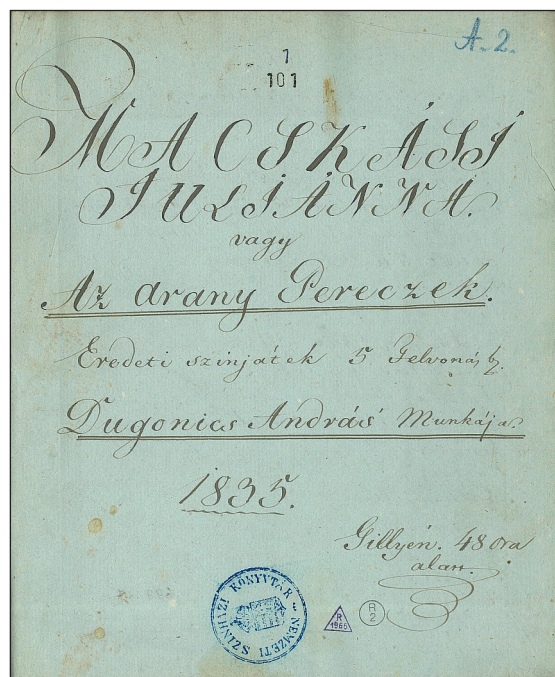
A drámabíráló bizottság munkássága csak néhány évtizeden át tartott, a hatása azonban felbecsülhetetlen. Ezeket a szövegkönyveket végiglapozva több olyan kifejezéssel is találkozunk, amelyet a nyelvújítás korában cseréltek le idegen szavakról a mai napig használatos magyar megfelelőjükre.

Ezzel a végére értünk az online katalógustételben felsorolandó megjegyzéseknek. A tétel további adatmezőiben a dokumentum kereshetőségét szolgáló tárgyszavak és melléktételek következnek. Itt jelöljük azt, hogy a példány szövegkönyv, hogy mely színházi műfajba tartozik, és ha van példányinformáció, az is szerepel tárgyszóként. Ezt követik a melléktételek, tehát minden közreműködő neve, a társszerzőtől a rendezőn át a cenzorig, életrajzi adataikkal, és a darab létrejöttében és színpadra állításában betöltött szerepükkel együtt, amennyiben ismerjük ezeket az információkat. És végül melléktételként veszünk föl minden testületet, amelyhez a bejegyzések alapján köthető a szövegkönyv, legyen szó akár színházról, akár vándor színtársulatról.

Az utolsó, de legfontosabb adat a jelzet. A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának esetében, mint már említettem, megtartottuk az eredeti múzeumi raktározási rendet, tehát ennek a jelzetei fognak bekerülni az online katalógusba is. Ezek a jelzetek az (OSZK SZT) N.Sz. betűkkel kezdődnek, mutatva, hogy a dokumentum a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának részét képezi, folytatódnak a betűrend aktuális betűjével, azután következik a folyószámozás 1-től, tehát a betűrend egységén belül a legkorábbi példánytól. Amennyiben egy színdarabnak egy előadáshoz köthetően több példánya található a katalógusban, ezeket a jelzet után /-jellel elválasztott számozással különböztetjük meg egymástól, tehát N.Sz.A 1, N.Sz.A. 1/1, N.Sz.A. 1/2, és így tovább. Ha ezt is fölvevük a katalógustételbe, készen van a példány katalógizálása, és a dokumentum kereshetővé válik az Országos Széchényi Könyvtár integrált könyvtári rendszerében.

Természetesen ami egy színházi szövegkönyv tartalmát illeti, a katalógustételben található információk csak a jéghegy csúcsát jelentik. Minden egyes példány teli van olyan bejegyzésekkel, amiket nincs az a katalógus, ami jelölni tudna, de a színháztörténeti kutatás szempontjából felbecsülhetetlen információkat tartalmaznak. Ezeknek a felfedezése és részletes elemzése a Színháztörténeti Tár kutatóinak éles sze-

mére van bízva, de mégis, ezeknek az adatoknak a segítségével lehet a legjobban rekonstruálni azt a rég letűnt korszakot, amelyben ezeket a darabokat színpadra állították. Hol találhatnánk megfelelő adatmezőt egy katalógusban a színházigazgatók pár szóban odavetett, éles nyelvű drámabírálatainak? Hogyan jelölhetnénk, ha a sűgő jelölésre méltatlan, nyomdafestéket nem tűrő ábrákkal rajzolta tele a példány minden szabadon hagyott oldalát? Hiába vesszük föl a másolók nevét és életrajzi adatait melléktételként, a katalógus soha nem fogja tudni visszaadni azoknak a másolói bejegyzéseknek az életszerűségét, amelyekben ezek a kemény munkában fáradó emberek a saját teljesítményükkel dicsekszenek. Például *Gillyén Sándor*, a pesti magyar színésztársaság sűgője, minden szövegkönyvben, ami átment a kezén, benne hagyta nemcsak a keze nyomát, hanem a véleményét is a másolás és az előadás körülményeiről. A *Macskási Juliánna* általa másolt példányának címlapján büszkén jelzi, hogy a 101 főlíó terjedelmű darabot mindössze 48 óra leforgása alatt másolta le (24. kép).

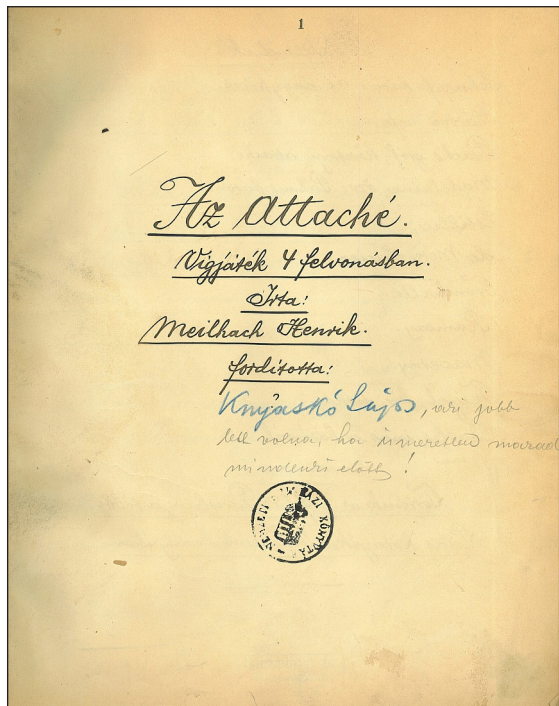

24. kép

Dugonics András: Macskási Juliánna (SZT N.Sz.A. 2). A címlapon Gillyén Sándor másoló bejegyzése, „48 óra alatt”, azaz ennyi idő alatt másolta le a példányt.

Az *attaché* című 4 felvonásos vígjáték fordítóját, *Knyaskó Lajost* például az előadás valamely résztvevője a következő szavakkal minősítette: „*Aki jobb*

lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!” (25. kép).

25. kép

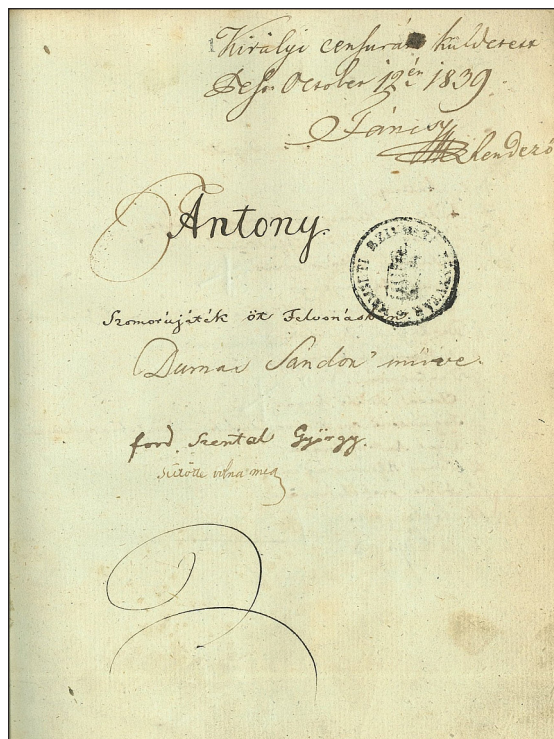
Henri Meilhac: Az attaché (SZT N.Sz.A. 138/1).
A címlapon ismeretlen személy bejegyzése
Knyaskó Lajos fordítóra vonatkozóan: „aki jobb lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!”.

De hasonlóan vélekedett valaki a már említett *Antony* fordítójáról, *Szentel Györgyről* is, mert a címlapon a neve alatt apró betűkkel kívánta, hogy „sütötte volna meg” (26. kép).

Egy szenvedélyes kutató számtalan, a korabeli színház történetére vonatkozó információt képes kiolvasni az ilyen és ehhez hasonló bejegyzésekből. Apróságnak tűnnek, amelyeket egy könyvtáros a katalógusban soha nem fog tudni megosztani a kutatókkal, pedig azoknak a szemében talán többet mondanak minden pontos rekordadatnál.

Összegzés

Itt tartunk tehát most, 67 évvel a Nemzeti Színház szöveggékönyvtárának lezárása, körülbelül 50 évvel a nemzeti könyvtári cédulakatalógus elkészülte, és majdnem 20 évvel az integrált könyvtári rendszer bevezetése után. Az a 284 nemzeti színházi szöveggékönyv, amelyekkel eddig én dolgoztam, önmagában elégtelen lenne arra, hogy messzemenő következte-

26. kép

Alexandre Dumas: *Antony* (SZT N.Sz.A. 56).
A címlapon ismeretlen személy bejegyzése *Szentel György* fordítóra vonatkozóan: „sütötte volna meg”.

téseket vonjunk le belőlük, de mindez kiegészítve az elődök és a hajdani kollégák tapasztalataival már elegendő arra, hogy lássuk, a könyvtárba bekerülő színházi szöveggékönyvek különleges bánásmódot érdemelnek. Először mint olyan könyvek, amelyek egyedi példányok, nemcsak a gyűjteményen belül, hanem talán az egész világon, és másodszor a múzeumi érték miatt, amelyet képviselnek. De pont ez a múzeumi érték az, ami különleges kihívás elé állítja a katalogizálást végző könyvtárost. Ez az, amit alig, vagy egyáltalán nem lehet jelölni a katalógusban, mégis jelölni kell, mert a kutatóknak erre van a legnagyobb szükségük. És ez az, ami a munkánkat igazán érdekessé teszi, de nem redukálható az integrált könyvtári rendszerben közzétett száraz adatok halmazára. Meg kell találnunk az egyensúlyt a példány azonosíthatósága szempontjából fontos információk és a katalógustételbe kerülő megjegyzések mennyisége között, és közben tiszteletben kell tartanunk az elődeink által végzett hatalmas munkát is. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy magát a példányt, az adott dokumentumot írjuk le, nem pedig a hozzá köthető színelőadást.

Ahogy a Színháztörténeti Tárban egymás között mondogatjuk: „*Hagyjunk valami csemegét az olvasóknak is!*” A katalógusnak nem az a feladata, és nem is lehet elvárni tőle, hogy a dokumentum minden tulajdonságát feltárja a kutatók előtt. De múzeumi értékű dokumentumok esetében irányt kell mutatnia, hogy az egyes példányoktól merre lehet továbblépni, és mely történelmi korszakok, személyek és események köthetők hozzájuk. Ezt az iránymutatást próbáljuk mi megadni, itt a Színháztörténeti Tárban. És ennek a munkának az eddigi legjobb példája a Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyveinek katalogizálása.

Felhasznált irodalom

1. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig. A Színháztörténeti Tár az Országos Széchényi Könyvtárban == Színháztudományi Szemle 28. (1991) p. 61–66. ISSN 0133-9907
2. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán – BERCZELINÉ MONORI Erzsébet. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára == Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–1966. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1967. p. 214–246. ISSN 0524–8868

A képek forrása

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtárának színháztörténeti gyűjteményéből:

1. James M. Barrie: Amihez minden asszony ért (SZT N.Sz.A. 188/1) (címlap)
2. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88) (címlap)
3. Tóth Lajos: Alpesi kőszirtzen épült rablóvár (SZT N.Sz.A. 28) (27. fol.)
4. Czanyuga József: Apró félreértések (SZT N.Sz.A. 90) (címlap)
5. Soós Márton: A meg-szomorított ártatlanság (SZT N.Sz.A. 1) (címlap)

6. Karl Blum: Az aranyműves leánykája (SZT N.Sz.A. 38) (címlap)
7. Jean - Nicolas Bouilly: L'Abbé de Iepée (SZT N.Sz.A. 31) (címlap)
8. Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11) (címlap)
9. Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11) (39. fol.)
10. Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44) (64. fol.)
11. Szofoklész: Antigone (SZT N.Sz.A. 136/3) (címlap)
12. Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19) (címlap)
13. Franz Kratter: Atilla (SZT N.Sz.A. 18) (címlap)
14. Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19) (51. fol.)
15. Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56) (40. fol.)
16. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (52. fol.)
17. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (52. fol.)
18. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (melléklet)
19. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (melléklet)
20. Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105) (44. fol.)
21. Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105) (44. fol.)
22. Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44) (címlap)
23. August von Kotzebue: Agyvelő orgániumai (SZT N.Sz.A. 30) (címlap)
24. Dugonics András: Macskási Juliánna (SZT N.Sz.A. 2) (címlap)
25. Henri Meilhac: Az attaché (SZT N.Sz.A. 138/1) (címlap)
26. Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56) (címlap)

(Beérkezett: 2020. október 15.)